

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА “ЛЪКАРСТВО НА ОСПАЛИЙ
УМИСЛ ЧОЛОВЪЧІЙ” (1607 РІК): СЕМАНТИКА І СТРУКТУРА**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.035-1у
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та
література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та
література”

_____ О. В. Махмурова
підпис

Керівник _____ канд. філол. наук,
ст. викладач О. В. Меркулова

Консультант _____ д-р. філол. наук,
проф. Р. О. Христіанінова

Рецензент _____ канд. філол. наук,
доц. Л. П. Бойко

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет *філологічний*

Кафедра *української мови*

Рівень вищої освіти *магістр*

Спеціальність *035 “Філологія”*

Освітня програма *“Українська мова та література”*

Спеціалізація *035.01 “Українська мова та література”*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української
мови

_____ Р. О. Христіанінова
24 жовтня 2018 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
*Махмудовій Оксані Володимирівні***

1. Тема роботи *Абстрактна лексика “Лъкарство на оспалый умисл чоловѣчій” (1607 рік): семантика і структура*, керівник роботи *Меркулова Оксана Володимирівна*, кандидат філологічних наук, ст. викладач, затверджені наказом ЗНУ від 24 травня 2019 року № 781-с.

2. Строк подання студентом роботи – 27.12.2019.

3. Вихідні дані до роботи: тритомне видання пам’ятки перекладної літератури *“Лъкарство на оспалый умисл чоловѣчій” (1607 рік) (2017 р.); наукові праці Н. Медведовської, В. Мойсієнка, Л. Полюги, Т. Сіроштан, Н. Хохлової, Л. Чернейко та ін.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити).

1. *Розвиток уявлення про абстрактність як про окремий лексико-граматичний розряд іменників.*
2. *Принципи класифікації абстрактних іменників.*
3. *Лексико-семантичний поділ абстрактних найменувань “Лъкарства на оспалый умисл чоловѣчій”.*
4. *Словотвірна структура абстрактних найменувань “Лъкарства...”.*

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень).

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника роботи	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Меркулова О. В., ст. викл.	05.09.2018	05.09.2018
Перший розділ	Меркулова О. В., ст. викл.	09.11.2018	09.11.2018
Другий розділ	Меркулова О. В., ст. викл.	04.03.2019	04.03.2019
Третій розділ	Меркулова О. В., ст. викл.	20.06.2019	20.06.2019
Висновки	Меркулова О. В., ст. викл.	04.11.2019	04.11.2019

7. Дата видачі завдання – 10.09.2018.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Вересень – жовтень 2018 р.	виконано
2.	Добір матеріалу	Вересень – грудень 2018 р.	виконано
3.	Написання вступу	Січень 2019 р.	виконано
4.	Підготовка розділу 1 “Рекламні та інструктивні тексти як предмет лінгвістичних студій”	Лютий – березень 2019 р.	виконано
5.	Написання розділу 2 “Структурно-семантична характеристика текстів реклами та інструкції в сучасній медицині”	Березень – травень 2019 р.	виконано
7.	Формулювання висновків	Листопад 2019 р.	виконано
8.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Грудень 2019 р.	виконано
9.	Захист роботи	Січень 2020 р.	виконано

Студент _____

О. В. Махмудова

Керівник роботи _____

О. В. Меркулова

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____

Л. М. Стівбур

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Абстрактна лексика «Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій» (1607 рік): семантика і структура” містить 60 сторінок.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано близько 400 лексем з абстрактною семантикою, опрацьовано 90 наукових джерел.

Об’єктом дослідження стала абстрактна лексика, засвідчена в перекладній пам’ятці початку XVII століття “Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій” (1607 рік).

Предметом вивчення слугували семантичний діапазон та структурна організації абстрактних іменників згаданої пам’ятки

Мета роботи: аналіз *nomina abstracta* з погляду їх семантики та структури.

У процесі дослідження виконано такі **завдання:**

- 1) обґрунтовано теоретичні засади виокремлення абстрактної лексики;
- 2) з’ясовано основні принципи класифікації *nomina abstracta*;
- 3) описано семантику абстрактів, зафіксованих у “Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій” (1607 рік);
- 4) окреслено структуру виявлених абстрактних найменувань, визначено найпродуктивніші способи їх творення.

Дослідження велося із застосуванням описового **методу**, що передбачає лінгвістичне спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній здійснено аналіз абстрактної лексики однієї з найпомітніших перекладних пам’яток “Лѣкарство на оспалый умысл чоловѣчій” (1607 рік); визначено й схарактеризовано лексико-семантичні групи цих найменувань та їх структуру.

Сфера застосування. Результати дослідження можуть бути використані передусім на філологічних спеціальностях вищої школи під час викладання курсів “Історія української літературної мови”, “Історична граматики української мови”, а також у ході укладання історичних словників.

Ключові слова: ПАМ’ЯТКА, ЛЕКСИКА, АБСТРАКТНА НАЗВА (NOMINA ABSTRACTA), ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА, СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА СЛОВА

SUMMARY

Master's thesis "The abstract lexicon "Лѣкарство на оспалый умисл чоловѣчій" (1607): Semantics and Structure" contains 60 pages.

About 400 lexical units with abstract semantics were selected to perform the qualification work, and 90 scientific sources were studied in depth.

The object of the study was the abstract vocabulary, attested in the translated written monument of the early seventeenth century, "Лѣкарство на оспалый умисл чоловѣчій" (1607).

The subject of study was the semantic range and structural organization of abstract nouns of the mentioned written monument.

The main aim of the paper consisted in analyzing nomina abstracta in terms of their semantics and structure.

It determined the **accomplishment of such objectives** as:

1) substantiation of theoretical foundations of abstract vocabulary's extraction;

2) clarification of basic principles of classification of nomina abstracta;

3) description of semantics of the abstracts that are recorded in the "Лѣкарство на оспалый умисл чоловѣчій" (1607);

4) description of the structure of the identified abstract names and determination of the most productive ways of their creation.

The research was conducted using a **descriptive method** that involves linguistic observation, generalization and classification of the material.

The scientific novelty of the presented research lies in the analysis of the abstract vocabulary of the one of the most prominent translated written monuments, "Лѣкарство на оспалый умисл чоловѣчій" (1607), and determination and characterization of lexical and semantic groups of these names and their structure.

The sphere of application. The results of the study can be used primarily for philological specialties of higher school while teaching the courses "History of Ukrainian Literary Language", "Historical Grammar of Ukrainian Language", as well as in lexicography and during the compilation of historical dictionaries.

Keywords: WRITTEN MONUMENT, VOCABULARY, ABSTRACT NAME (NOMINA ABSTRACTA), LEXICAL AND SEMANTIC GROUP, DERIVATIONAL STRUCTURE OF THE WORD

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ І. АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА ЯК ПРЕДМЕТ	
НАУКОВИХ СТУДІЙ	10
1.1. Розвиток уявлення про абстрактність як про окремий лексико-граматичний розряд іменників.....	10
1.2. Принципи класифікації абстрактних іменників.....	18
1.3. Словотвірна будова іменника як об’єкт лінгвістичних студій.....	29
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА І СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ	
НОМИНА АВСТРАСТА В “ЛЪКАРСТВО НА ОСПАЛЫЙ	
УМЫСЛ ЧОЛОВЪЧІЙ” (1607 РІК).....	37
2.1. Лексико-семантичний поділ абстрактних найменувань “Лъкарства на оспалый умысл чоловѣчій”.....	39
2.2. Словотвірна структура абстрактних найменувань “Лъкарства...”.....	42
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	53

ВСТУП

В усі часи основою людського життя було буття, і в цій історії люди завжди з більшим чи меншим успіхом прагнули узагальнити або ж синтезувати те, що витворювали самі, й те, що діялося навколо них.

З-поміж лінгвістичних об'єктів абстрактне ім'я посідає особливе місце. *Nomina abstracta* постійно привертають до себе увагу дослідників.

Окрім загальних відомостей про категорію абстрактності в академічних граматиках різних мов, ми бачимо численні спроби науковців охопити *nomina abstracta* єдиним поглядом у всіх їх властивостях та проявах.

Зміст семантичної категорії абстрактного й конкретного з'ясувала Н. Медведовська, уточнивши поняття абстрактної лексики в діячності, запропонувавши критерії розмежування абстрактних та конкретних іменників, а також проаналізувавши мовні й позамовні чинники кількісних та якісних змін словника абстрактної лексики ранньоверхньонімецької мови [44]; конститутивні ознаки та специфічні риси абстрактних лексем французької мови подала З. Піскозуб [56]; питання, пов'язані з аналізом абстрактного імені з когнітивних позицій, з'ясувала Л. Чернейко, навівши шкалу "конкретності-абстрактності" субстантивів і запропонувавши методи аналізу сполучуваності абстрактних імен [80]; аналіз праслов'янських *nomina abstracta* в плані їх словотвірної й почасти семантичної структури здійснила М. Войтила-Свежовська [90].

В українському мовознавстві передусім варто згадати монографію Л. Полюги "Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст." [58], у якій автор на матеріалі писемних пам'яток згаданого періоду схарактеризував шляхи формування й становлення абстрактних іменників, проаналізував основні семантичні групи абстрактів, їх стилістичні функції. Розділи, присвячені історії становлення абстрактної лексики української мови, наявні в монографії В. Німчука "Давньоруська спадщина в лексиці української мови" (1992). Тексти Петра Могили в плані наповнення їх абстрактними

найменуваннями дослідила Н. Тома [70]. Окреслила специфіку функціонування українських абстрактних одиниць у загальноживаній і термінній лексиці, спробувала пояснити їх суть та особливості О. Микитюк [46]. Від праслов'янської доби до сьогодення семантику й структуру *nomina abstracta* досліджує Т. Сіроштан [61; 62; 63; 64; 65]. Однак розвідок, які були б присвячені абстрактній лексиці однієї з найвизначніших пам'яток перекладної літератури пізньосередньоукраїнської доби – “Лѣкарство на оспалий умисл чоловічий”, виданої друком порівняно нещодавно (2017 рік), дотепер не було. Це й зумовило **актуальність** обраної тематики для нашої роботи.

Об'єкт дослідження – абстрактна лексика, засвідчена в перекладній пам'ятці початку XVII століття “Лѣкарство на оспалий умисл чоловічий” (1607 рік).

Предмет вивчення – семантичний діапазон та структурна організація абстрактних іменників згаданої пам'ятки

Саме необхідність вивчити абстрактний “простір” іменника згаданої пам'ятки зумовив **мету роботи** – аналіз *nomina abstracta* з погляду їх семантики та структури.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати теоретичні засади виокремлення абстрактної лексики;
- 2) з'ясувати основні принципи класифікації *nomina abstracta*;
- 3) описати семантику абстрактів, зафіксованих у “Лѣкарство на оспалий умисл чоловічий” (1607 рік);
- 4) окреслити структуру виявлених абстрактних найменувань, визначено найпродуктивніші способи їх творення.

Дослідження велося із застосуванням описового **методу**, що передбачає лінгвістичне спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній здійснено аналіз абстрактної лексики однієї з найпомітніших перекладних пам'яток “Лѣкарство на оспалий умисл чоловічий” (1607 рік); визначено й схарактеризовано лексико-семантичні групи цих найменувань та їх структуру.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані передусім на філологічних спеціальностях вищої школи під час викладання курсів “Історія української літературної мови”, “Історична граматики української мови”, а також у ході укладання історичних словників.

РОЗДІЛ І. АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ СТУДІЙ

1.1. Розвиток уявлення про абстрактність як про окремий лексико-граматичний розряд іменників

З огляду на специфіку предмета дослідження, у філософії та лінгвістиці визначення понять “абстрактний” дещо різняться.

Згідно з логічною традицією, поняття “абстрактне ім’я” бере свої початки щонайменше із античної філософії, розвивається під час схоластичного періоду (Тома Аквінський, Абельяр), і зазнає значного піднесення завдяки логіко-позитивістській течії у філософії [56].

У філософії термін “абстракція” (від лат. *abstractio* ‘відволікання’) увів Боецій як переклад терміна, що його використовував Аристотель. При цьому абстрактне розуміється як абстрактна властивість предмета, на відміну від конкретного імені, що позначає сам предмет. Питання розрізнення абстрактного й конкретного, а також розуміння сутності абстракції як процесу й результату пізнання порушували ще сократики Антисфен та Арістіпп, пізніше – Платон (див. його діалог “Теетет”) і Арістотелем (наприклад, “Метафізика”, “Про тлумачення”). Визнаючи існування як предметів у сфері чуттєво сприйманого, так і умоспостережувальних речей, філософи розходилися в розумінні останніх, тоді як Платон вважав, що загальні, універсальні “роди й види” не тільки мисляться окремо від речових предметів, а й існують самостійно поза ними. Аристотель вважав, що абстрактні поняття й уявлення існують у конкретних предметах, і лише мисляться окремо. Боецій звернувся до проблеми абстракцій, розмірковуючи над проблемою універсалій у “Коментарі до Порфирія, ним самим перекладеному”. Незважаючи на те, що сам Порфирій лише означив проблематику “форм безтілесних речей” (а саме чи існують вони у зв’язку з тілами або існують самостійно), підкресливши, що питання це надто

складне й глибоке, у коментарі до його праць Боеція розглядає цю проблематику детально.

Звертаючи увагу на здатність людини мислити й “ділити” (або абстрагувати), він пише: “дух, наділений здатністю пов’язувати роз’єднане, а з’єднане – розкладати, так розчленовує передані йому речі, сплутані почуттями та пов’язані тілами, що вони постають перед ним для розгляду самі по собі в безтілесності своєї природи, окремо від тіл, з якими зрослися” [12, с. 26-27]. Приміром, люди здатні виокремлювати загальні риси та властивості у несхожих предметів і позначати абстрактні поняття (мислитель наводить приклад лінії, яка окремо від тіла не існує, проте людина здатна представляти її окремо). Як бачимо, Боецій виокремлює три категорії родів – “тілесні”, тобто такі, що існують субстанціально, і “безтілесні”, котрі, своєю чергою, поділяються на такі, що існують незалежно від тіл (наприклад, розум, душа) і не залежать від тіла (наприклад, лінія, поверхня).

Отже, мислителі до нашої ери вже позначили основні питання, пов’язані з абстрактними іменниками: по-перше, як визначити цю категорію й відмежувати її від конкретних предметів, а по-друге, як “безтілесні роди” пізнаються й мисляться. Залежно від напрямку філософської (а пізніше – й лінгвістичної) думки та методів дослідження, ці питання отримували різне тлумачення. Слідом за визначенням Аристотеля, у схоластичних навчаннях конкретним називався предмет, а абстрактним – його властивості. Абстрактне ж набуло більшого значення, оскільки почало асоціюватися з вічним, абсолютним і божественним, тоді як конкретне вважалося земним і тимчасовим. Проте, з переходом до матеріалістичної філософії, ці уявлення зазнали значних змін. При тому, що суть розуміння абстрактного й конкретного залишилася колишньою, гідним уваги стало вважатися все конкретне, доступне для чуттєвого сприйняття, а абстрактне уявлялося лише словесним і суб’єктивним відображенням реальних предметів і явищ. Варто, однак, відзначити, що незабаром цей розподіл знову зазнав змін, позаяк із вивченням світу видимого й відчутного з’явилася необхідність систематизувати знання про нього і представляти їх у більш узагальненому вигляді. Так, до XVII-XVIII століть

суб'єктивним знову стало вважатися конкретне, а абстрактне бачилося ідеальним уявленням, винесеним за межі матеріального і, більше того, за межі свідомості людини. Розвиток такого розуміння цих категорій призвело до того, що в крайніх випадках розгляд логічних категорій зводився до лінгвістичного боку питання, тобто до правильності вживання абстрактних термінів (Т. Гоббс, К. А. Гельвецій). Надалі розуміння абстракції розширилося за рахунок узагальнень, слів, що позначають видове поняття, наприклад, “людина”, “будинок” (Дж. Локк, Г. Гегель). Крім того, зазначалося, що абстрактні поняття існували лише поза контекстом, а будучи вжитими, ставали конкретними. Пізніше цю точку зору розкритикував Дж.Ст. Мілль, вважаючи, що термін “абстрактне” не можна поширювати на всі поняття, що народжуються в результаті відволікання або узагальнення. Він знову повертається до розуміння абстрактного як властивостями, якостями чи відношеннями предметів; при цьому він вважав, що ці якості або властивості не містяться в речах і не є ознаками одиничних речей, а є “духовними сутностями, котрі відчувають цей стан” [цит. за 31].

Розглядаючи розуміння антиномії абстрактне / конкретне в межах логіки та філософії XIX-XX століть, дослідники зазначають, що в основному воно повертається або до протиставлення “об'єкт” / “властивості об'єкта”, або до поділу предметів реального світу і можливого [77, с. 19]. У XX столітті Дж.Н. Кейнс так визначив відмінності конкретного й абстрактного: “Конкретний іменник – це назва того, що розглядається як таке, що має атрибути, тобто як суб'єкт атрибутів, а абстрактний іменник – це назва чогось, що є атрибутом до чогось іншого, тобто є атрибутом суб'єктів” [85]. Необхідно відзначити труднощі, котрі у вченого-логіка й економіста викликали абстрактні іменники як мовна категорія: приміром, він пропонував вважати абстрактні іменники в ролі підмета конкретними, а в подальшому зовсім відмовився від поділу абстрактне / конкретне, пояснюючи це тим, що будь-яке вживання слова в реченні робить його конкретним, принаймні і межах логіки. Проте основи розмежування абстрактного й конкретного в логіці ті самі, що їх свого часу позначив Дж. Кейнс. Загалом же, із невеликими відмінностями у

формулюваннях, логіки визначають конкретне як таке, що належить фізичному, матеріальному світу, а абстрактне – як поняття про властивості предметів, що мислиться абстрактно від предмета. Г. Челпанов дещо розширює поняття абстрактного, включаючи “якості, властивості, стану, дії речі” [78, с. 20], проте до конкретних понять дослідник відносить, крім поняття речей, предметів та осіб, факти, події й стани свідомості, “якщо ми розглядаємо їх як такі, що конкретно існують” [78, с. 20]. Відповідно, до абстрактних іменників будуть віднесені міфічні або казкові істоти (наприклад, кентавр чи русалка), котрі інтуїтивно розуміються як конкретні об'єкти. З іншого боку, В. Хазлітт, А. Норін (W. Hazlitt, A. Noreen) та деякі інші дослідники до абстрактним іменником відносять “уявлення, котрі мисляться як самостійні предмети” або “предметно осмислювані поняття” [цит. за 77, с. 17].

Наприклад, *краса* тлумачиться як самостійне поняття, тоді як у словосполученні *красива дівчина* прикметник *красива* є атрибутом конкретного іменника. О. Єсперсен, однак, виступає проти такого підходу, справедливо зауважуючи, що такі вирази, як *краса дівчини*, наприклад, можуть бути всього лише іншою формою вираження думки *дівчина красива*, без акценту на красі як самостійній якості. Розглядаючи абстрактні іменники, а точніше, іменники, які неможливо віднести до розряду конкретних, філософ звертається здебільшого до двох категорій – віддієслівних і деад'єктивних іменників, що їх він називає нексусними, не пропонуючи критеріїв однозначного віднесення іменників до абстрактних або конкретних назв. Сучасна філософія пропонує розмежовувати ці поняття з позиції діалектичної логіки (роблячи при цьому обмовку, що з точки зору формальної логіки питання про їх розмежування навіть не ставиться, оскільки проблема радше філософська, ніж логічна). Е. Ільєнков уводить поняття “конкретна абстракція”, покликане описати подвійну природу будь-якого поняття. “Кожне поняття абстрактне в тому сенсі, що фіксує далеко не всю повноту конкретної дійсності, а тільки один із її часткових моментів. Але кожне поняття конкретне, оскільки фіксує не формально-загальні ознаки різномірних фактів, а точно виражає конкретну визначеність того факту, до якого належить” [31, с. 203]. З такої позиції будь-яке поняття містить у собі

конкретну й абстрактну характеристики. Однак дослідники зауважують, що на сучасному етапі розвитку філософії й логіки було б некоректним прирівнювати “абстракцію” в розумінні цих дисциплін до понять лінгвістичних передусім тому, що в межах філософії абстракція розглядається як кінцевий результат абстрагування взагалі й не обмежується словесними образами (наприклад, графічні зображення, формули тощо) [77, с. 21]. Проте важливим етапом у розвитку філософської думки щодо абстракцій можна вважати саме зв’язок абстракції як результату й абстрагування як процесу мислення. Слідом за філософією, лінгвістика звернулася до вивчення розумової діяльності людини для розмежування дихотомії абстрактне / конкретне [77, с. 21].

У філософських словниках і радянського, і пострадянського періодів категорія абстрактного неодмінно розглядається в опозиції з конкретним.

Наприклад, автори “Философского словаря” (Москва, 1981) окремої статті до ад’єктива “абстрактний” не подають, натомість наводять словникову статтю, присвячену опозиції абстрактного й конкретного: “Абстрактне і конкретне. Абстрактне (лат. *abstratio* ‘відволікання’) – сторона, частина цілого, одностороннє, просте, нерозвинене [...]. В історії філософії до Гегеля [...] абстрактне розумілось як характеристика виключно продуктів мислення (абстракція). Гегель першим увів у філософію категорії абстрактного й конкретного. [...]. Абстрактне є етапом руху самого конкретного, це конкретне не-розкрите, нерозвинене (відношення абстрактного й конкретного Гегель порівнює, приміром, із відношенням нирки і плода, жолудя і дуба). [...]. Абстрактне в самій дійсності є вираз неповноти, нерозгорнуті, нерозвиненості, обмеженості будь-якого її фрагмента, оскільки він береться сам по собі, у відриві від опосередковуючи його зв’язків або своєї подальшої історії. Абстрактне знання, відповідно, протистоїть знаю конкретному як одностороннє, що фіксує той чи той бік предмета поза зв’язком з іншими” [див. докладніше: 75]

Подібне визначення, з коротким екскурсом в історію дихотомії, знаходимо й у “Філософському енциклопедичному словникові” за ред. В. Шинкарука: “**АБСТРАКТНЕ і КОНКРЕТНЕ** — категорії, які

розкривають відношення мислення до дійсності і розвиток самого мислення. Найзагальніша їхня відмінність полягає у тому, що мислення є сукупністю узагальнень (абстракцій), а в дійсності існують лише окремі одиничні речі: «Немає лева взагалі» (Гегель). Тобто дійсність конкретна, одинична, а мислення абстрактне, загальне. Інший смисл категорій абстрактного і конкретного полягає в тому, що конкретне — це єдність багатоманітного, з кожною окремою річчю включно. Разом з тим, кожна окрема сторона речі, явища, події — це також реальне абстрактне: в процесі розвитку речей ці сторони виникають чи зникають, що становить реальний аналог абстрагування або конкретизації. Наприклад, лев чи дуб конкретніші, ніж ті зародки, з яких вони виникають. На цій підставі і виникає абстрактне мислення, тобто здатність окреслювати певні властивості речей і надавати їм самостійності. Співвідношення дійсності і мислення відбивається також у наступних двох смислах конкретного: чуттєво конкретне і розумово конкретне. Чуттєво конкретною є сама дійсність. А мислення має декілька стадій розвитку, розкритих генетичною психологією: це наочно-дієве, наочно-чуттєве та абстрактне мислення. Нарешті, абстрактне і конкретне є ознаками самого мислення, а також ступенями його розвитку, що втілюється у принципі сходження від абстрактного до конкретного” [74, с. 4].

М. Новосолов, розглядаючи категорію абстрактності, окрім протиставлення абстрактного й конкретного, наводить інші дотичні поняття, з-поміж яких вважаємо за доцільне виокремити абстракцію та абстрактний об’єкт. На думку вченого, *абстракція* – це “необхідна умова пізнання шляхом формування «вторинних образів» реальності (її інформаційних моделей), зокрема, таких, як сприйняття, уявлення, поняття, теорії та ін. У процесі абстракції здійснюється вибір та обробка інформації з метою замінити безпосередньо даний емпіричний образ на інший, безпосередньо не даний, але такий, що мається на увазі і мислиться як «абстрактний об’єкт» і називається зазвичай тим самим терміном «абстракція»” [54, с. 16]. Абстрактний об’єкт автор відповідної словникової статті в “Новой философской энциклопедии” визначає як “об’єкт, створений будь-якою «абстракцією» або за участю будь-

якої абстракції; результат абстракції мислиться при цьому як щось таке, що існує саме по собі (abstract entity), як окрема реалія в системі певних уявлень. Так, у системі уявлень про графіку російської мови кожна буква алфавіту мислиться як абстрактний об'єкт – як «абстрактна буква», на відміну від відбитка такої літери на сторінці (певного) тексту – її «конкретного» (матеріального) представника, маніфестації абстрактного об'єкта в письмовій мові. В усному мовленні її конкретним представником служить певний фонетичний звук, а в лінгвістиці – відповідний звуковий тип, або фонема, теж абстрактний об'єкт. Отже, один і той же абстрактний об'єкт може мати представників, котрі самі є абстрактними” [54, с. 15]. Як бачимо, дослідник розмежовує два згаданих поняття, кваліфікуючи абстракцію як те, що творить абстрактний об'єкт.

Якщо говорити про витлумачення, наявне в лінгвістичних словниках, то тут ми, закономірно, спостерігаємо звужене дефінування поняття “абстрактний”.

Варто зазначити, що в низці найвідоміших словників ХІХ-поч.ХХ століть (П. Білецького-Носенка, Є. Желехівського, Б. Грінченка, М. Уманця та А. Спілки) реєстрових слів із коренем **абстракт-** не фіксується. Але наприкінці 20-х років минулого століття вже подибуємо перші спроби українських лексикографів пояснити значення ще нового на той час слова. Приміром, у перекладному словнику С. Іваницького та Ф. Шумлянського, виданому в 1918 році, український відповідник до слова “абстракція” – ‘уявність’ (1918 ІвШум с. 11), а З. Пиптенко в “Словнику чужих слів, що вживаються в українській мові” того ж року наводить більш розлоге пояснення лексемі “абстрактний”: “умозорний, те, що можна тільки уявити собі, думкою здумати, напр.: душа, добрість , думка – це все речі абстрактні” (Пиптенко, с. 1). Словники іншомовних слів, опубліковані в Україні в повоєнний час, подають назагал однакове визначення розгляданого прикметника. “**АБСТРАКТНИЙ** (від лат. abstractio – відтягнення, відторгнення) – той, що є наслідком мисленого виділення з усіх ознак, властивостей і зв'язків конкретного предмета його основних, найзагальніших” (СІС 1977, с. 10; СІС 2000, с. 4; СІС 2006, с. 11).

В академічному 11-томному “Словнику української мови” наводиться досить розмите, описове тлумачення слова з аналізованим коренем (“АБСТРАКТНИЙ, а, є. Який виник у результаті абстрагування; протилежне *конкретний*” – див. СУМ I с. 6), яке, однак, під спеціальною позначкою доповнене терміносполукою “Абстрактна лексика – слова на означення якостей, властивостей, станів, відчуттів, категорій мислення, духовної і матеріальної культури” [СУМ I с. 6]. Тобто саме тут ми чи не вперше в українській лексикографії бачимо уведення в словникову статтю, присвячену логіко-філософському поняттю, лінгвістичного компонента. Схоже тлумачення подане і у “Великому тлумачному словнику української мови” за ред. В. Бусела (ВТСУМ с. 5).

Услід за філософами, котрі абстрактне розглядають зазвичай у зв’язці з категорією конкретності, мовознавці так само намагаються з’ясувати сутність та специфіку лексики з конкретним і абстрактним значенням шляхом їх зіставлення й протиставлення (А. Вежбицька, Г. Уфимцева, В. Топоров, Р. Фрумкіна та ін.).

Специфіка дослідження понять “ім’я конкретне” та “ім’я абстрактне” зумовлена складністю їх розмежування, позаяк єдиного критерію для цього сучасна лінгвістика (утім, як і філософія) не виробила. Відтак маємо значну кількість дефініцій на позначення абстрактного імені. Так, Ю. Степанов пояснює імена абстрактні “як не референтні, не денотативні” [67, с. 8], Г. Уфимцева відносить до абстрактних “слова із сигніфікативною та сигніфікативно-денотативною основою” [72, с. 14]. За Л. Чернейко абстрактні лексеми – такі, що не свідносяться “з носієм ознаки або агенсом дії” [80, с. 60]. У статті “Абстрактна лексика” Л. Полюга тлумачить останні як “іменники, які називають поняття, що не мають реального втілення” [58, с. 5]. У схожому ключі трактують номен *абстрактна лексика* й інші лінгвісти. Незважаючи на варіативність наявних дефініцій, учені визнають, що основний критерій “розмежування субстантивів на конкретні (імена окремої речі, реалії) та абстрактні (імена, що не співвідносяться з конкретно обраною річчю)” – “наявність у імені референта, вузько розтлумаченого як щось матеріальне і

таке, що має екзистенцію” [80, с. 56-57]. Відповідно, лексеми з конкретною семантикою мають явний денотат, а з абстрактною є безденотативними, вони лише “обростають “плоттю” – результатом проекції безтілесних сутностей на предмети оточуючого світу, які і складають повсякденний досвід особистості” [80, с. 7].

За свідченнями науковців, становлення абстрактної лексики сягає індоєвропейського періоду розвитку мови, а “за часів праслов’янської єдності абстрактні іменники були вже досить розгалуженою категорією слів” [58, с. 8]”. Наведену тезу Л. Полюги підтверджують передусім студії з історії слов’янських мов: монографії Ж. Варбот [13], М. Войтили-Свежовської “Prasłowiańskie abstractum...” [89], Л. Чернейко [80], монографії з серії “Нариси з історії українського словотворення” [6; 10; 11], статті, присвячені становленню іменників *pluralia tantum* [8] та ін.

1.2. Принципи класифікації абстрактних іменників

Дослідивши основні теоретико-практичні аспекти, учені зосередилися на створенні типологій абстрактних одиниць.

На думку дослідників, “переосмислення усієї логіко-філософської категорії призвело до формування лексико-граматичного розряду абстрактних іменників і відповідної словотвірної категорії” [63, с. 62].

Крім екстралінгвальних, понятійних критеріїв розмежування конкретної й абстрактної лексики, до яких можна віднести тип поняття, тип референта і співвідношення денотативного й сигніфікативного компонентів значення слова, існує й низка лінгвальних параметрів.

Загалом у теоретичних дослідженнях використовуються два принципи – семантичний і формальний [30, с. 10].

Перший значною мірою співвідноситься зі згаданими екстралінгвальними критеріями, оскільки, досліджуючи семантику слова, ми неминуче звертаємося до предмета, явища або поняття, яке розглядана лексема позначає. Наприклад, лексичні одиниці, котрі ідентифікуються через такі слова-

маркери, як дія, якість, процес, стан тощо, можна віднести до абстрактних [1, с. 15; 86, с. 118; 30, с. 22]. Іншим способом виокремлення архісем, що визначають абстрактні іменники, може стати виокремлення певного класу слів на основі семантичних зв'язків імен з іншими лексичними одиницями мови. Приміром, абстрактним іменникам більшою мірою властиві відносини антонімії й синонімії, на відміну від конкретних імен, які частіше характеризуються гіпонімічними відношеннями [30, с. 22].

Проте набагато частіше при виокремленні об'єктивних критеріїв розмежування конкретних та абстрактних іменників дослідники звертаються до формальних (граматичних) параметрів.

Одним із найбільш поширених критеріїв є неповна числова парадигма цієї категорії іменників. У різних роботах цей параметр формулюється по-різному: нездатність утворювати форму множини [26, с. 28; 59, с. 460; 42, с. 16; 69, с. 256; 16, с. 51; 23, с. 79], іноді опозицію “конкретне / абстрактне” прирівнюють до опозиції “обчислюване / необчислюване”.

Однак ще в 1898 Г. Світ (H.Sweet) відзначав, що за необхідності абстрактні іменники можуть вживатися у формі множини [цит. за 77, с. 31]. Інші лінгвісти, які розглядають це питання, також дійшли висновку про недостатність критерію обчислюваності / необчислюваності або числової парадигми [1, с. 58; 80, с. 16].

Іншим формальним критерієм, за допомогою якого пропонувалося виокремлювати клас абстрактних іменників, є їх взаємодія з категорією артикля [11, с. 220; 60, с. 19; 88, с. 107].

У роботах, присвячених абстрактним іменникам у слов'янських мовах, виокремлюють низку суфіксів, які могли б служити критерієм для їх ідентифікації. Наприклад, в українській та російській мові одним із найбільш часто вживаних є суфікс **-ство**. Проте такий спосіб визначення абстрактів також неможливо визнати достатнім: по-перше, існує шерг слів, утворених за допомогою цього суфікса, але вони є конкретними в основному значенні або в одному зі значень (*студентство* ‘сукупність студентів’); по-друге, далеко не

всі абстрактні іменники є похідними й містять бодай якийсь суфікс (наприклад, англ. *sense*).

Отже, це дає підстави стверджувати, що жоден із перерахованих формальних критеріїв ідентифікації абстрактних іменників не є достатнім, тоді як загальним для цього класу є семантичний критерій, а саме – відсутність речового, матеріального денотата.

Проте деякі дослідники наполягають, що, розглядаючи класи слів, не можна керуватися виключно екстралінгвальними чинниками.

Н. Хохлова, вважаючи найбільш раціональним урахування всіх ознак, пропонує виокремлювати такі критерії класифікації абстрактних назв:

1. Семантичні:

відсутність матеріального денотата,
ідентифікація через слова-визначники,
відносини синонімії та антонімії з іншими лексичними одиницями;

2. Аормальні:

відсутність повної чисельної парадигми,
особливості словотворення (за допомогою ряду специфічних суфіксів),
здатність до розгортання в пропозицію (трансформації номінації)
[див. 77, с. 34-35].

Низку іменників складно однозначно віднести до конкретних або абстрактних, так як по семантичним ознаками вони абстрактні, але за формальними критеріями тяжіють до конкретних. Дослідники пропонують різні терміни для таких іменників – “напіваабстракти” [84, с. 120], “конкретно-абстрактні іменники” [50, с. 79], “квазіабстрактні іменники” [55, с. 4].

Якщо говорити про наявні класифікації абстрактів, то на сьогодні дослідники по-різному підходять до їх поділу.

Дехто з науковців пропонує враховувати і семантичний, і словотвірний критерії.

Так Т. Гівон виокремлює серед розглянутої групи слів “іменники-властивості” (що творяться головню від прикметників) і “іменники-явища”

(утворені від дієслів); окремо виділяється група абстрактних імен, які неможливо звести до прикметником або дієслів [84].

Н. Матузна запропонувала таку класифікацію абстрактних і конкретних іменників:

- 1) єдині й неєдині у своєму роді;
- 2) власні / невласні;
- 3) збірні / незбірні;
- 4) обчислювані й необчислювані.

У результаті такої класифікації було виокремлено дев'ять груп абстрактних іменників [43, с. 32].

Проте, на думку науковців, ця класифікація викликає низку питань щодо віднесення, наприклад, імен *новини*, *інформація* до незбірних, а *музика*, *мова* тощо – до конкретних [30, с. 24].

Л. Савельєв розробляє класифікацію абстрактних назв з урахуванням сполучуваності, позиційного розподілу й типу семантичного зв'язку в таких словосполученнях. Усього дослідник викоремив 5 рівнів класифікації:

- 1) абстрактні іменники вузької та широкої семантики;
- 2) всередині підкласу вузької семантики імена діляться на стативи й динаміви;

3) стативи поділяються на іменники ознаки і стану, а динаміви – на найменування подій та процесів;

4) абстрактні іменники ознак діляться на квантифікативні та кваліфікативні; абстрактні іменники станів – на модальні й немодальні стани; абстрактні іменники події – на власне подієві, репрезентативно-подієві й фазові; абстрактні іменники процесів – на репрезентативно-процесуальні та власне процесуальні;

5) квантифікативні абстрактні іменники поділяються на об'єктно- й суб'єктноквантифікативні, а кваліфікативні – на емотивно- й темпоральнокваліфікативні; абстрактні іменники немодальні діляться на абстрактні іменники загальних і приватних емоційно-психічних станів [60, с. 27-28].

Т. Золотарьова також пропонує поєднувати семантичний і словотвірний критерії для класифікації абстрактних іменників [30, с. 22]. Використовуючи при виокремленні підкласів метод аналізу словникових дефініцій, вона пропонує ділити все абстрактні імена на власне абстрактні та приховано-збірні. Власне абстрактні, своєю чергою, поділяються на імена якості, дії та стану. Абстрактні імена дії за способом словотворення діляться на конвертовані (ділені далі за обчислюваністю) та афіксальні.

Абстрактні іменники стану поділяються за семантичною ознакою на імена, що позначають екзистенційне, фізичне, психічне, тимчасовий стан і стан-подію. Імена “психічний стан” включають власне психічний стан, емоційний стан (почуття-стан і почуття-ставлення) і раціональне стан-ставлення [30, с. 24-26].

Проте необхідно згадати ще низку класифікацій, які своєю метою ставили створення шкали абстрактності, поділяючи імена за ступенем конкретності / абстрактності.

Наприклад, Т. Соколова умовно диференціює іменники цього підкласу на три групи:

- 1) що відрізняються мінімальним ступенем абстрактності (*мистецтво, сенс, війна*);
- 2) середнього ступеня абстрактності (*любов*);
- 3) максимального ступеня абстрактності (*захоплення, мужність, уява*) [66, с. 8].

У класифікації О. Коломійцевої імена поділяються за шкалою абстрактності, де найбільш абстрактними є найменування властивостей, відносин, далі йдуть іменники з позначенням дії, а найменший ступінь абстрактності мають іменники, що позначають події [35, с. 9].

М. Башкуєва засновує свою шкалу абстрактності на лінгвістичному, екстралінгвістичні, логіко-філософському та когнітивному підході. Найменший ступінь абстрактності спостерігається у імен дій і далі йде по наростанню – імена що позначають психофізичні стану, здатності, якості, параметри

предметів, відносини, етичні та естетичні норми, культурні концепти; максимальний ступінь абстрактності спостерігається у метаімен [3, с. 9].

Звернення дослідників до шкали як до форми класифікації не є випадковістю: такий формат дозволяє уникнути жорсткої структури й обмеженого числа класів. Незалежно від принципу, на якому ґрунтується та чи інша шкала, вона відображає поступовий перехід від конкретності до абстрактності, що представляється найбільш оптимальним підходом до розглядової дихотомії. Ще одним дослідженням, у межах якого іменники розбивалися на групи залежно від ступеня абстракції, була антропоцентрична шкала абстракції, розроблена Л. Чернейко. За визначенням автора концепції, “в основі створення шкали – не характер ідеї, закладеної в імені, і не її сприйняття розумом ..., а можливості сприйняття розумом самих речей – можливості сенситивні й інтелектуальні” [80, с. 103].

Ієрархія понять вибудовується в дослідженні Л. Чернейко залежно від здатності сприйняти їх органами почуттів або розумом. Так, поняттями, що володіють найбільшою ступенем конкретності є “їжа” (тому що сприймається всіма органами почуттів), “речі” (видимі й відчутні) і “предмети” (як поодинокі, так і доступні для огляду безлічі). Разом із більш віддаленими від людини об’єктами простору (*площа, парк, річка*) і станами, тілами і явищами атмосфери (*гора, дощ, комета*) до фізичного світу, відчутного або такого, що людина відчуває, авторка приписує і слова, що позначають фізичні дії (*плач, погляд, бесіда*), які зазвичай відносять до абстрактних. Проте не можна не погодитися, що ступінь абстрактності різних дій буде відрізнятися: пор. фізичне “крок”, вербальне “питання” і поведінкове “мужність”. На протилежному кінці спектра розташовуються оцінки (що відносяться до суспільства, людини й норм) і абсолюти. Метаімена займають проміжне положення й характеризуються як “параметри” (*довжина, явище, процес*).

У розгляданій класифікації свідомо не відводиться місце субстантивом зі значенням особи, вони виносяться за рамки шкали, але і їх можна поділити на абстрактні й конкретні. До останніх у цьому випадку можна віднести назви професій (*лікар, слюсар*), а такі імена власні, як *лідер, діяч, дорослий*, увійдуть

до розряду абстрактних [80, там само]. Подібний підхід може оскаржуватися з позицій логіки, заснованих на позначуваних предметі або явищі.

Однак, на думку Н. Хохлової приймаючи за об'єкт дослідження мову, розроблена антропоцентрична шкала може допомогти встановити ступінь конкретності / абстрактності певного субстантива і, як наслідок, ступінь абстрактності мови певної соціальної групи [77, с. 41].

На думку Л. Чернейко, “у класі абстрактних імен-субстантивів традиційно об'єднуються імена психічних станів (емоційних та ментальних) (*страх, щастя, сумнів*), імена ситуацій (*зрада, карантин*), імена відносин (*конфлікт, дружба*), імена етичних та естетичних понять (*обов'язок, совість, краса*), імена-категорії природного (природного та соціального) світу (*матерія, соціум*), гіпероніми (*водоймище, рослина*)” [80, с. 5-6]. Стосовно гіперонімів на кшталт *водоймище, рослина*, то тут, гадаємо, варто говорити про вторинну номінацію й відносити подібні лексеми на периферію, оскільки основне їх значення – досить віддалене від абстрактного.

Г. Уфимцева вважає за необхідне диференціювати слова за ознакою конкретні – абстрактні, виокремлюючи також групу перехідного типу, а саме конкретно-абстрактні лексичні одиниці. До розряду абстрактних Г. Уфимцева зараховує субстантиви із сигніфікативним та сигніфікативно-денотативним значенням та класифікує їх на кілька груп:

- 1) імена, що виражають у вищому ступені узагальнене поняття ознаки (*геніальність, краса*);
- 2) наукові та інші терміни (*точка, лінія, трикутник, субстанція, матерія*);
- 3) імена на позначення категорій реального світу, що виконують роль родових понять по відношенню до видових (*речовина, рух, дерево, птах*);
- 4) імена понять, які є “мисленнєвим конструктом” ірреального предмета (*чорт, русалка, кентавр, единоріг* і т. ін.) [72, с. 36].

Такий поділ вважаємо не вельми коректним, оскільки він суперечить існуванню категорії істот/неістот, коли до істот зараховуються міфічні персонажі, що їх дослідниця відносить до абстрактів.

В українських академічних граматиках абстрактні іменники можуть класифікуватися з огляду на їх кореляцію з вивідними частинами мови.

Наприклад, у “Курсі сучасної української літературної мови” за ред. І. Білодіда зазначено: “Крім того, іменниками виражаються опредмечені ознаки (*пильність, завзяття, хоробрість*), дії (*боротьба, хід, прибирання*), явища (*мороз, холод, грім*), абстрактні поняття (*дружба, перемога, ідейність*), що теж мисляться як своєрідні предмети; до них, як і до іменників, що виражають конкретні предмети, можна поставити питання що? (до іменників-назв осіб ставиться питання хто?) [...] Дієслова *працює, сплять* виражають процеси, що протікають у певному часі, мисляться у зв’язку з певним суб’єктом, діячем. В іменниках *праця, снання* дія і стан виражаються поза часом і без зв’язку з діячем; тут процес сприймається як опредмечене поняття. Іменники, що виражають опредмечені дії, своїм значенням близькі до інфінітива, однак різниця між ними виразна. Неозначена форма дієслова показує дію не як предмет, а як процес. Іменник на означення дії відповідає на питання що?, неозначена форма дієслова — на питання що (з)робити? Іменники, що є засобом вираження опредмечених процесів, понять і уявлень, семантично і формально мають складну систему взаємозв’язку з іншими частинами мови” [68, с. 32-33].

Л. Полюга до розряду абстрактних відносить “іменники, які називають поняття, що не мають реального втілення (хоч виникнення та існування їх неможливе без такої реальності), тобто вказують на стан (*сон, тиша*), почуття (*кохання, ненависть*), процес (*хід, біг*), якість (*чорнота, ясність*), риси характеру (*доброта, злоба, вихованість*), різні вияви інтелектуального рівня людини (*знання, розум*), відносини між особами, народами (*дружба, мир*), поняття етикету (*вітання*), є науковими та виробничими термінами” [57, с. 7].

На думку А. Грищенка, який абстрактні найменування розглядає в контексті дериваційному, до словотвірного поля абстрактних назв входять деривати, що позначають:

- властивості;
- ознаки;

- дії;
- процеси та їхні наслідки;
- стани;
- відрізки часу;
- побутові звичаї;
- почуття;
- психічний та фізичний стан;
- одиниці міри і ваги;
- наукові поняття [25, с. 325].

М. Жовнір, досліджуючи функціонування лексичних одиниць з абстрактною семантикою в жанрі світської бесіди, вважає прийнятною таку класифікацію абстрактних найменувань:

- лексеми на позначення життєвих принципів світської особистості;
- лексеми на позначення суспільних процесів;
- номінації якостей особистості;
- лексеми на позначення емоційних станів та людських взаємин;
- лексеми на позначення етичних норм;
- термінологія, що відображає ментальні процеси [27, с. 183].

Н. Тома класифікує абстрактну лексику за методом лексико-семантичних полів, який дав можливість виявити сім найважливіших лексико-семантичних мікрополів:

- 1) “почуття та емоції”;
- 2) “духовність”;
- 3) “мораль”;
- 4) “розум”;
- 5) “риси характеру”;
- 6) “фізичний стан людини”;
- 7) “суспільне життя”.

Такий поділ, на думку авторки, засвідчує антропоцентричність мовної картини світу, оскільки більшість лексем пов’язана зі сферою життя людини та її діяльністю [див. докладніше 70].

Н. Медведовська, розглядаючи абстрактні іменники ранньовісхіднонімецької мови, услід за російським філософом М. Ільїним, виокремлює чотири рівні лексичної абстракції:

1. Ізолятивний: виникають найпростіші словопоняття, структура яких, окрім денотативного, містить і виражене сигніфікативне значення – наприклад, назви дій та процесів.

2. Узагальнювальний: на ньому утворюються назви класів предметів та родові поняття дій та процесів.

3. Так звана “ідеалізувальна абстракція”. Відповідні семантичні класи – назви родових понять мисленневих, психологічних, соціальних, моральних та інших категорій, властивих суб’єктивному (тобто, ідеальному) світу людини.

4. Символічний рівень абстракції, до нього належать імена наукових понять та загальні імена – іменники з високим ступенем десемантизації [див. докладніше: 44, с. 7-8].

Далі дослідниця, з огляду на екстра- та інтраспрямованість поняття абстракції, дає спробу класифікації абстрактних іменників ранньовісхіднонімецької мови в діячності, а саме:

I. **Фізична абстракція** (лексика зі значенням належності до “зовнішнього”, фізичного світу).

Перший рівень

1. Назви реальних дій та процесів – іменники дієслівного походження (*виступ, миття, перехід*).

2. Ознаки та властивості матеріальних предметів – іменники прикметникового походження (*жирне, солодке*).

Другий рівень

1. Родові поняття реальних дій та процесів, а також їх результатів (*практика, справа*).

2. Назви реальних соціальних інститутів (*церква, імперія*).

3. Колективні поняття соціальної сфери (*селянство, священство*).

Третій рівень

Родові назви соціальних відносин та категорій (*служба, офіс, професія*).

Четвертий рівень

1. Терміни точних наук – назви властивостей реальних явищ та предметів (*розмір, кількість*).

2. Десемантизовані іменники – символічні позначення реальних категорій (*час, робота*).

II. **Метафізична абстракція** (лексика для позначення ментальних та психологічних явищ “внутрішнього світу” людської свідомості).

Перший рівень

1. Назви ментальних та психічних дій і процесів (*думка, інтерпретація*).

2. Ознаки та властивості ментальної сфери (*простота, помірність*).

Другий рівень

1. Поняття якісної характеристики осіб та явищ – іменники з емотивнооціночним компонентом (*доброта, хитрість*).

2. Поняття відносин між людьми, їх взаємного ставлення (*послух, насильство, примус*).

Третій рівень

1. Родові назви психічного та емоційного стану, явищ ментальної сфери, почуттів (*радість, турбота, горе, любов*);

2. Назви моральних та етичних категорій (*справедливість, честь*).

Четвертий рівень

1. Терміни гуманістичних наук – символічні позначення ментальних категорій (*розум, дух, форма*);

2. Багатозначні прономіналізації символічного характеру (*річ, цінність, картина*) [див. докладніше: 44, с. 8-9].

Такий поділ видається нам загалом прийнятним із погляду логіко-філософського, оскільки відображає основні аспекти сприйняття світу людиною. Однак деякі моменти наведеної класифікації ми вважаємо дискусійними: приміром, віднесення “колективних понять соціальної сфери (*селянство, священство*)” до абстрактів не є виправданим, оскільки основною семою таких абстрактів є збірність, і відносити їх усе-таки логічніше до *nomina collectiva*.

Очевидно, тут також варто чіткіше говорити про периферію абстрактних найменувань, на якій будуть первинно не-абстракти: наприклад, іменник *зборище* як основний має у своїй семантичній структурі компонент збірності, але за умови певного контексту вживання може сприйматись як *nomina abstracta*.

Попри зазначене, ми, з певними застереженнями, беремо класифікацію Н. Медведовської за основу для лексико-семантичного поділу *nomina abstracta*, засвідчених у пам'ятці “Лъкарство на оспалий умисл чоловѣчий” (1607 рік).

1.3. Словотвірна будова іменника як об'єкт лінгвістичних студій

Словотвірна будова має системний характер, що виявляється у способах і принципах творення слів, тобто визначається власне словотвірними критеріями [34, с. 13].

У мовознавстві існують різні способи опису словотвірних систем: через сукупність словотвірних типів (І. Ковалик) або словотвірних гнізд [34; 59, с. 137], через сукупність словотвірних зразків, за допомогою яких відбувається повторення структур у конкретних лексичних одиницях [82, с. 45]. Систему деривації можна описувати як процес творення правильно побудованих слів або ж як систему взаємодії похідних і твірних одиниць як частин мови [76, с. 99]. Багато досліджень присвячено вивченню словотвірних систем з погляду способів словотворення [5; 34].

Залежно від узятих за основу критеріїв (чи їх сукупності) змінюється як характер самого опису, так і його результати, виявляються свої, специфічні закономірності і властивості системи, які залишаються в тіні при іншому обраному критерії [37, с. 17].

Одним із центральних понять системи словотворення є словотвірний тип, який найбільш повно відображає мовне словотворче явище, бо в ньому виступають всі словотворчі елементи як повноцінні словотворчі складники у словотворчому процесі [37, с. 15].

Тривалий час у лінгвістиці не було єдиного розуміння поняття “словотвірний тип”, у зв’язку з чим можна виділити кілька напрямів розгляду цього поняття.

Нерідко словотвірний тип витлумачувався як формально-семантична схема побудови похідних слів, які мотивуються твірними словами певної частини мови, мають однаковий словотвірний формант і виражають одне й те ж словотвірне значення. Так, у “Русской грамматике-80” дається така дефініція словотвірного типу: “Словотвірний тип – це формально-семантична схема побудови слів, абстрагована від конкретних лексичних одиниць, яка характеризується спільністю: 1) формального показника, що відрізняє мотивовані слова від мотивувальних; 2) частини мови мотивувальних слів; 3) семантичного відношення мотивованого слова до мотивувального (словотвірне значення)” [22, с. 39-41].

Схоже визначення словотвірного типу подає О. Земська, розглядаючи його як схему (формулу) побудови похідних слів, що також характеризується спільністю трьох елементів: частиною мови твірної основи; семантичного співвідношення між твірними й похідними; формального співвідношення між похідними та твірними, а саме: спільністю способу словотворення, а для афіксальних способів – тотожністю афікса [29, с. 182].

Як ряди твірних слів, об’єднаних одним і тим же словотвірним значенням і однаковими, повторюваними словотвірними показниками, визначають словотвірні типи М. Черепанов [79, с. 47], Б. Головін [19, с. 129], М. Янценецька [83, с. 45].

Зі способом словотворення словотвірний тип ототожнюють В. Виноградов [14, с. 3], Н. Арутюнова [2, с. 118].

На сьогодні словотвірний тип витлумачується як групи однієї частини мови, які побудовані за єдиною схемою та об’єднуються такими рисами: 1) спільністю частиномовної приналежності твірних слів; 2) спільністю (за значенням і структурою) форманта або навіть і способу словотворення (тобто спільністю формального зв’язку між твірним і похідним); 3) спільністю

словотвірного значення (тобто спільністю семантичного зв'язку між твірним і похідним) [21, с. 99].

Дехто з науковців [38, с. 135] виділяє лише дві ознаки словотвірного типу (спільність частини мови безпосередньо мотивувальних слів і спільність форманта, тотожного матеріально та семантично). Третя ознака (словотвірне значення) не називається з тієї причини, що формант є носієм словотвірного значення. Дійсно, формант є носієм словотвірного значення, але воно похідному слову не завжди задається лише одним формантом, як у словах чабаненко, пономаренко, паламаренко. Воно може формуватися на основі взаємодії семантики твірного слова з семантикою інших слів речення (словосполучення): прикметники стальний (ніж), залізні (двері) відносяться до одного типу, а стальний (погляд), залізні (нерви) – до іншого, оскільки вони розрізняються словотвірним значенням (пор.: матеріал і якість) [21, с. 100].

Питання семантики похідних займає одне з центральних місць у сучасній дериватології.

Тривалий час словотвірне значення ототожнювалося з лексичним чи граматичним. Вперше на необхідність визначення його як самостійного лінгвістичного явища (поряд з лексичним чи граматичним) на початку 60-х років вказав І. Ковалик. Пізніше проблема словотвірного значення розглядалась у працях багатьох науковців і на сьогодні можна виділити кілька визначень цього поняття і принципів його дослідження.

Ідея виокремлення словотвірного значення в семантичній структурі мови ґрунтується на міркуванні Г. Винокура про те, що “значення твірних слів із похідною основою завжди можна визначити через посилання на значення відповідної первісної основи, причому саме таке пояснення, а не прямий опис відповідного предмета дійсності, і становить завдання у визначенні значень слів” [15, с. 421]. На думку вченого, словотвірне значення міститься в похідній основі і може бути виявлене тільки при зіставленні твірної й похідної основ.

Погляд Г. Винокура на природу дериваційного значення поділяють О. Земська [29, с. 184], В. Лопатін [37, с. 12], І. Улуханов [71, с. 10], А. Зверев [28, с. 24-36], В. Ґрещук [24, с. 41].

Дещо по-іншому розглядає словотвірне значення Н. Янко-Триницька, витлумачуючи його як значення словотвірного зразка, найменшої самостійної одиниці словотворення, який є різновидом словотвірої моделі й визначається семантикою твірної основи й афіксами. Дослідниця також слушно говорить, що словотвірне значення створюється сукупністю всіх структурних компонентів похідного слова [81, с. 86-90].

На думку О. Кубрякової, словотвірне значення – це категоріально-ідентифікувальні значення, які утворюються шляхом вказівки на відношення одного категоріального значення до іншого [36, с. 115]. Відповідно до цього формою існування словотвірного значення є структура, яка може відобразити конкретний результат взаємодії сполучуваних категорій, із яких одне, головне в ієрархії поєднуваних значень, дає вказівку на ту частину мови, під яку в словотвірному акті підводиться позначуване, а друге, підпорядковане, вказує на ту частину мови, з якої безпосередньо було взяте мотивувальне слово і до якої воно саме налажить [Там само, с. 115].

В. Максимов трактує словотвірне значення як “загальне значення, яке надають суфікси цілій групі однотипних слів” [39, с. 25]. Іншими словами, словотвіре значення виявляється в похідних словах і є компонентом семантичної структури слова. Проте далі вчений пише, що “словотвірне значення властиве не самим похідним, а афіксам, які беруть участь у їх творенні” [Там само, с. 23]. Це суперечить думці Г. Винокура про те, що “ніякий афікс сам по собі не має значення, у тому плані, у якому ми говоримо про значення основ. Йому властиве значення лише тою мірою, якою він перетворює значення первинної основи в значення похідної, вносить у значення першої ту чи іншу модифікацію” [15, с. 425].

Словотвірне значення є “лише одним із семантичних компонентів у складній структурі лінгвалізації об’єктивної дійсності, опосередкованої поняттєво-категоріальною структурою мислення” [24, с. 41].

У нашій роботі словотвірне значення трактується як узагальнене, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів значення, яке виявляється в

одному словотвірному типові на основі взаємодії словотвірної основи і словотворчого форманта.

Багато науковців розглядає дериваційне значення як складовий елемент смислової структури похідного слова, який існує поряд з іншими компонентами – лексичним, частиномовним і граматичним значеннями. В ієрархії семантичної будови слова словотвірне значення, будучи узагальненим лексичним значенням, займає проміжне місце між частиномовним і лексичним. Від частиномовного, лексичного і граматичного значень словотвірне значення відрізняється рядом ознак.

На відміну від частиномовного значення, яке охоплює усі слова окремої частини мови, словотвірне охоплює лише частину слів, що належать до цієї частини мови. Словотвірні значення не утворюють рядів значень, які протиставляються в рамках єдиної морфологічної категорії. У цьому їх відмінність від граматичних значень. На відміну від лексичного, дериваційне значення не є індивідуальним значенням окремого слова і має свій спеціальний засіб вираження – словотворчий формант. Крім того, словотвірне значення у своїй структурі завжди містить вказівку на відношення мотивованого слова до мотивувального, чого не виражають інші типи мовних значень [71, с. 10].

Будучи складовим елементом семантики похідного слова, словотвірне значення у свою чергу є складно-організованою структурою, яка включає в себе: 1) незалежне класифікувальне значення афікса, яке відображає внутрішню системність слів у складі кожної частини мови; 2) лексичне співзначення, властиве “лексичним” афіксам; 3) лексичні співзначення, викликані дією кореневих морфем на афікси; 4) загальнокатегоріальні співзначення похідної і твірної частини мови. При вивченні специфіки дериваційних процесів в історії української мови слід звернути увагу на фактори, що забезпечують словотвірний акт [32, с. 41]. Перш за все це словотворча база і словотворчі засоби. Словотворча база – сукупність мовних одиниць, що використовуються як первинні форми для одержання у процесі деривації вторинних (похідних) мовних одиниць. Вона єдина й однорідна для різних способів словотворення.

Словотвірний формант – це найменший у формальному й семантичному відношенні словотвірний засіб з числа тих засобів, якими яке-небудь слово відрізняється від слів, що перебувають з ним у відношеннях мотивації [71, с. 8].

О. Кубрякова підкреслює, що “взятий сам по собі дериваційний формант не має значення: “сам по собі” він не вживається, а являє собою зв’язану морфему (або зв’язані послідовності морфем) і виявляє своє значення тільки в поєднанні з іншими повноцінними компонентами” [36, с. 113]. Дослідниця доходить висновку, що “дериваційний формант не дорівнює словотвірному значенню в цілому: займаючи у формулах словотвірного значення ту чи іншу позицію, він є завжди носієм тільки частини цього значення і тому, яким би семантично вагомим він не здавався, роль його полягає в експліцитному вираженні одного з можливих компонентів словотвірного значення” [Там само, с. 139].

Як слушно зауважує Н. Клименко, семантика словотвірного афікса як інваріантна частина смислової сторони того чи іншого афікса допомагає виявити значення похідного слова, але тільки поєднання її із значенням твірної основи дозволяє говорити про словотвірне значення [цит. за 17, с. 20].

Таким чином, значення афікса є елементом значення похідного слова, вираженим за допомогою префікса, суфікса або конфікса.

Афіксальним морфемам, що вживаються у складі афіксальних дериватів, властиві такі характерні ознаки:

- 1) приєднуючись до твірної основи, афікс повинен виражати певне значення;
- 2) афікс повинен легко виділятися як елемент, який утворює нові слова;
- 3) афікс має вживатися для творення нових слів;
- 4) афікс повинен мати певну частоту вжитку (чим більше утворень дає афікс, тим він продуктивніший) [33, с. 32].

У сучасній системі афіксальних засобів української мови афікси протиставляються один одному у плані:

- 1) позиції по відношенню до кореня в похідному в слові (префікс, суфікс та ін.);

- 2) перерваності / неперерваності у слові (префікс, суфікс або конфікс);
- 3) матеріального вияву / невияву (матеріально виражені й нульові морфеми) [32, с. 42].

Способи словотворення розмежовуються залежно від характеру словотворчих ресурсів та способів їх використання у процесах словотворення. Більшість вчених підтримує думку, що “для словотвірної системи сучасної української літературної мови характерні такі способи словотворення: творення слів з однією твірною основою та творення слів з двома і більше твірними основами” [17, с. 26].

Залежно від цього, способи словотворення поділяються на морфологічні і неморфологічні.

До першої групи належить афіксальний спосіб словотворення з його різновидами: суфіксальний, префіксальний, постфіксальний, конфіксальний (з нульовим другим компонентом включно), префіксально-постфіксальний, морфолого-синтаксичний, лексико-морфологічний тощо. Складні слова утворюються за допомогою:

- 1) словоскладання – “спосіб творення слів шляхом поєднання твірних основ кожного зі слів, що входять до базової сполуки”;
- 2) зрощення – “поєднання в єдине ціле двох самостійно вживаних слів або злиття в таке ж смислове ціле прикладки з означуваним словом”;
- 3) аббревіації – “складноскорочені слова”.

Найбільш поширеним і продуктивним способом словотворення в українській та інших слов'янських мовах є афіксальний, що полягає у “з'єднуванні афіксальних морфем із коренем або похідною твірною основою в одне слово за певними словотвірними моделями, правилами, тенденціями, що діють у певній мові на різних етапах її розвитку”. Але не всі його різновиди однаково активно виявляються в різних частинах мови.

Конфікс – “це складна морфема, яка має одне словотвірне значення”. Щодо конфікса склалося багато різних поглядів, але ми дотримуємося думки авторів монографії “Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси), що конфікс – “це складна морфема, яка має одне словотвірне

значення” [6, с. 16]. Конфіксальний спосіб творення є продуктивним для творення похідних іменників.

РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА І СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ NOMINA ABSTRACTA В “ЛЪКАРСТВО НА ОСПАЛЫЙ УМЫСЛ ЧОЛОВЪЧІЙ” (1607 РІК)

Доленосне на історичні факти XVII століття можна вважати своєрідним фіналом мовної ситуації XIV–XVI ст., яким стала проста (руська) мова, що заповонила всі сфери буття українського народу, попри ієрархічний полілінгвізм аналізованої доби [73, с. 290]. Для називання цього періоду є й інші терміни – традиційний “староукраїнська мова” та менш поширений, але уживаний послідовно – “середньоукраїнська мова”. Згідно із запропонованою В. Німчуком періодизацією історії української мови (праслов’янська мова з протосхіднослов’янськими діалектами в її складі (до VI/VII ст.); прасхіднослов’янська мовна єдність із протоукраїнськими діалектами (VI/VII-X ст.); давньоруськоукраїнська, або давня руськоукраїнська мова (XI–XIII ст.); середньоукраїнська мова, або середньоукраїноруська (XIV/XV-к.XVII ст.), у межах котрої виділяється рання середньоукраїнська (XIV/XV-п.пол.XVI ст.) та пізня середньоукраїнська (др.пол.XVI-к.XVII ст.) мова; новоукраїнська мова (від к.XVII ст.) [52, с. 17].

Незаперечним є його наскрізна філологічність, з огляду на появу не лише знакових лексикографічних, граматичних праць Мелетія Смотрицького (1619 р.), Памва Беринди (1627 р.), Єпифанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського (30-і – поч. 40-х рр. XVII ст.), Івана Ужевича (1643, 1645 рр.) та гетьманського справочинства, але й літературних творів, передусім силабічної поезії, гомілетики, літописів і драматургії, створених головним лінгвістичним продуктом середньої доби, або переднового часу – простою (руською) мовою [73, с. 290].

Питання перекладів творів Святих Отців Церкви на теренах Київської православної митрополії є важливим, оскільки саме через подібні зразки старовинної писемності можна простежити формування релігійної термінології української (й не лише) мови, а також певний напрямок богословської думки

наших предків. На жаль, хоча існує досить багато описань рукописів та стародруків Київського Православ'я XI–XVII століть, саме історичної бібліографії стосовно перекладів творів Святих Отців дотепер бракує.

Дем'ян Наливайко – одна з найпомітніших постатей українського пізнього середньовіччя. Поет, перекладач, учитель, мислитель. Його твори неодноразово ставали предметом зацікавлень істориків (Я. Ісаєвич, І. Мицько, Я. Бондарчук), літературознавців (В. Перетц, В. Колосова, В. Кречотень, В. Шевчук, О. Астаф'єв), мовознавців (Л. Гонтарук, В. Мойсієнко) [47, с. 1]

Цілком окремо в переліку творінь Д. Наливайка, одного з найпомітніших діячів українського пізнього середньовіччя стоять праці, у яких представлено паралельно два тексти – церковнослов'янською мовою та переклад староукраїнською: передмова до видання “Охтайкъ сирѣчь ѿсмогласникъ (1603–1604), скомпонований збірник “Лѣкарство на оспалый оумисль чоловѣчій...” та “Лекціи словенскіе Златоустого ѿт Бесѣд еѿльских ѿт иереа Наливайка выбраніе” (перед 1627). Дем'ян Наливайко не був піонером у такому представленні матеріалу. В острозькому виданні підібрав для співвітчизників два твори Івана Золотовустого, а саме “Слово о покаяніи къ Феѿдору мнихоу испадшемоу, Слово ѿ еже ѿбаче вѣсоуе матетса всакъ члѣкъ живый” та тестамент царя Василя I Македонянина сину Левові “Василіе ѿ Хѣ црѣ грѣкомъ. Лвоу възлюбленномуу сноу, и съцрѣствоующемоу. ѿ добродѣтели наказаніе”. Весь збірник автор назвав “лікарством”, натякаючи цим читачеві, що в такий спосіб запропонував одноплемінцям рецепт для лікування приспаної байдужістю і звабленої гріхами людської душі. Дотепер більшість дослідників допускає, що автором перекладів цих творів, у тому числі передмови, віршів та післямови, де вдруковано його ім'я, був саме Дем'ян Наливайко [47, с. 1-2].

2.1. Лексико-семантичний поділ абстрактних найменувань “Лѣкарства на оспалый умысл чоловічій”

Дослідник пам’ятки В. Мойсієнко зазначає: “У перекладній частині знаходимо власне українську повсякденну лексику, що належить до різних тематичних груп [...]: *беззаконїа – неправости, съ надеждою – р надѣєю, с чаяніємъ – с надѣєю, отчаанїа – рѳспачу, ѣмъ – рѳзумї, въ дни и ноци – вѳнъ ивnochї, укоризна – ганьба* [...] Такі очевидні українськомовні відповідники, вдало підібрані автором, знаходимо й з-поміж інших окремих тематичних груп лексики, наприклад: *ковчегъ – скрїню, ѱѳстилище – олтар, въ глоубиноу злыхъ небрежеть – в глубѳкостъ грѳховї, прорѳческоє – пророцкїє, покаанїа – покоуты, на иконѳ – на ѱбразѳ, къ иноческому житїю – до чернеціства, на исповѳдь – до спѳвѳди, въ адѳ – в пеклѳ*” [див. докл. 47, с. 7-8].

Усвідомлення відокремленості української (руської/простої) та церковнослов’янської (словенської) мов для Наливайка було очевидним. Послідовно автор бачить, виділяє й перекладає українською розмовною церковнослов’янізми всіх мовних рівнів [див. докл. 47, с. 16].

Як основну класифікацію ми взяли поділ іменників, запропонований у роботі Н. Медведовської [44, с. 7-8].

I. Фізична абстракція (лексика зі значенням належності до “зовнішнього”, фізичного світу).

Перший рівень цієї групи репрезентований головно назвами реальних дій та процесів – іменниками дієслівного походження становлять досить значну кількість із-поміж виявлених лексем. Панівна їх більшість – книжна лексика, наприклад: *клатва* (ЛЮспУмысл 112, 120), *исходъ* (10, 46, 105 і далі), *исповѳдь* (85), *изоумленїє* (76), *издыханїє* (11), *запрещенїє* (26), *заповѳданїє* (7), *житїє* (31, 33, 37 і далі), *друужба* (136, 143, 150), *величанїє* (174), *блоудъ* (55) тощо.

Абстрактів, що називають ознаку та властивості матеріальних предметів – іменників прикметникового походження в розгляданій пам’ятці фіксується досить багато, а саме: *лѳнность* (ЛЮспУмысл 53, 60, 133), *искоуство* (73), *злоба*

(11, 22, 84), *зло* (49, 119 і далі), *дързость* (113), *старость* (III), *гордость* (31), *блгородіє* (50, 134 і далі), *блгодать* (37), *блголѣніє* (3, 41), *блгость* (67), *блженство* (59), *достоинство* (39), *длъгъ* (113), *богатство* (121 і далі), *веселіє* (7, 39, 50 і далі), *горе* (99), *гордость* (71, 94) та ін. Гадаємо, сюди також варто зараховувати й іменники з подвійною мотивацією типу *бе(з)божность* (157), котрі можна виводити і від прикметника *бебожный*, визнаючи цим його суфіксальний спосіб деривації, водночас твірним молжна вважати прийменниково-відмінкову сполуку *без бога*.

Nomina abstracta **другого рівня** (родові поняття реальних дій та процесів, а також їх результатів) представлені небагатьма найменуваннями, а саме: *взатъє* (ЛЮспУмысл 98), *выданъє* (177), *выволочє* (111), *вызнаванъє* (69), *вызволенє* (122), *спочинєніє* (III), *досажденіє* (46), *бранъє* (157), *казнь* (13, 19), *постъ* (79, 95) ‘утримання від споживання м’ясо-молочних продуктів через заборону церкви’ тощо.

Назви реальних соціальних інститутів та колективних понять соціальної сфери в обстежуваному джерелі представлені, за нашими даними, тільки лексевою *церков* (ЛЮспУмысл 55, 130).

Третій рівень абстрактних найменувань, що входять до орбіти фізичної абстракції й охоплює родові назви соціальних відносин та категорій, у “Лѣкарстві...”, за нашими даними, не представлений.

У **четвертому** рівні, куди, за класифікацією Н. Медведовської, зараховані десемантизовані іменники – символічні позначення реальних категорій, виокремлюємо передусім нечисленні темпоральні назви, а саме: *вечерь* (ЛЮспУмысл 31), *днь* (22), *ноць* (39), *възраст* (75), *вѣк мои* (III), *время* (2, 104 і далі), *час* (29, 78 і далі) та ін.

II. Метафізична абстракція (лексика для позначення ментальних та психологічних явищ “внутрішнього світу” людської свідомості) репрезентована в обстежуваній пам’ятці, за нашими даними, досить широко.

Перший рівень.

Назви ментальних та психічних дій і процесів: *змова* (ЛЮспУмысл 80), *тръвога* (35, 113) та ін.

Другий рівень.

1. Поняття якісної характеристики осіб та явищ – іменники з емотивнооцінним компонентом *зелживость* (ЛЮспУмысл 138), *злюбивость* (114), *милость* (54), *милосердіє* (19, 100 і далі), *радость* (50), *бѣда* (3, 155).

2. Поняття відносин між людьми, їх взаємного ставлення: *насмѣвиско* (ЛЮспУмысл 92, 114), *квалтъ* (115, 155).

Третій рівень

1. Родові назви психічного та емоційного стану, явищ ментальної сфери, почуттів *жаль* (ЛЮспУмысл 44, 109), *любов* (146), *грьсть* (46, 66), *доброта* (29).

Сюди ж можна віднести й назви матеріального стану: *достаток* (32), *збытки* (158) (у цій лексемі матеріальний стан є результатом дії, найзваної твірним словом)

2. Назви моральних та етичних категорій: *цнота* (ЛЮспУмысл 4, 22, 88 і далі), *ласка* (37, 164).

Четвертий рівень

1. Терміни гуманістичних наук – символічні позначення ментальних, або загальнофілософських категорій, наприклад: *жизнь* (ЛЮспУмысл 6, 10, 33 і далі), *цастъє* (167), *правда* (31, 147 і далі), *кривда* (13, 100), *лжа* (41, 115), *вѣра* (26, 115 і далі), *дша* (2,6, 166 і далі), *мысль* (30, 97).

2. Багатозначні прономіналізації символічного характеру: *благо* (ЛЮспУмысл 2, 68 далі), *власть* (36, 48 і далі).

Досить цікавою з погляду значення є група абстрактів, котрі, маючи в семантичній структурі додаткові семи, все-таки кваліфікуються як *nomina abstracta*. Приміром, сема локативності наявна в таких лексемах: *адъ* (ЛЮспУмысл 9), *пекло* (9, 43), *поуть* (10, 23, 69)

Сему збірності містять іменники *сѣкровище* (ЛОспУмысл 17), *скарб* (17), *милостына* (131, 176), *збориско* (73) ‘зібрання (процес)’, *збытки* (158).

До абстрактів ми відносимо такі номени тому, що поняття, окреслені ними, є радше релігійними найменуваннями.

2.2. Словотвірна структура абстрактних найменувань “Лѣкарства...”

1. **Девербативи** з абстрактною семантикою мають у розгляданій пам’ятці загальне значення опредметненої дії й представлені кількома лексико-словотвірними типами.

Найбільш поширеними, за нашими даними, є абстракти на -ѣе, -ие, -ние, -нѣе.

Слов’янський **-ѣе** походить від і.-с. ***-ijo** (***-ijo**) [45, с. 287; 87, с. 86], який давав у праіндоєвропейській мові похідні з абстрактним і збірним значенням. У праслов’янській мові **-ѣе** досить активно продукував *nomina abstracta*, *nomina loci* та *nomina collectiva* середнього роду. У цій словотвірній групі спеціальний інтерес становлять *nomina collectiva* та *nomina loci*. Збіг словотворчих засобів для *nomina abstracta* та *nomina collectiva* не повинен викликати подиву: і та, і інша категорії протиставляються словам-сингулятивам, які позначають обчислювані предмети, включаючи абстрактні назви, імена на **-ѣе** – утворення від старих прикметників середнього роду на **-ijos** і, відповідно, виражали певний нечленований об’єкт, що мав якість, виражену у вихідному прикметникові. Те саме можна сказати й про *nomina loci*. Останні можуть розглядатись як множини предметів, просторово об’єднаних і нечленованих під цим кутом зору [41, с. 24]. А. Мейє, Ф. Славський стверджують, що, слугуючи для творення абстрактних іменників середнього роду, слов’янський суфікс **-ѣе** був необмежено продуктивним [45, с. 287; 87, с. 85], оскільки приєднувався до будь-якого пасивного дієприкметника і давав абстрактний іменник від будь-якого дієслова [45, с. 287]. С. Бернштейн, уточнюючи положення А. Мейє, зазначає, що віддієслівні іменники від перехідних дієслів могли виникнути тільки тоді, коли сформувалися суфікси **-(е)нѣе** та **-тѣе** й ці основи стали вказувати тільки на процес дії. Утворення в праслов’янській мові основ на **-ѣе**

належить до того пізнього періоду, коли вже в системі дієслова на основі пізніших протиставлень сформувалася чітка система видового дієслівного протиставлення [див. 4, с. 298].

За допомогою таких суфіксів та конфіксів із відповідним постпозитивним компонентом оформлювалися назви різноманітних узагальнених (переважно тривалих) дій, процесів, станів.

Найменування тривалої дії: *здыханіє* (ЛЮспУмысл 175), *молчаніє* (126), *осужєне* (100) та книжний варіант *осужденіє* (100), *погоржєньє* (144), *покааніє* (14), *збираньє* (147), *молчаніє* (152), *моученіє* (38), *сърґѣшеніє* (30), *наказаніє* (128), *обученіє* (114), *падєніє* (55); *нєтлѣніє* (34, 139) тощо.

Найменування стосунків між людьми: *примирѣ* (ЛЮспУмысл 56), *попєченіє* (53, 98 і далі), *прєзреніє* (54).

Назви фізичних та психічних станів, рис людської вдачі: *наслаждєніє* (ЛЮспУмысл 33, 112), *похотѣніє* (78), *смирєніє* (160); *нєспаніє* (60) ‘безсоння’ (від *не спати*); *оусєрдіє* (11), *невѣріє* (56), *нєразуміє* (16, 63).

Назви результатів інтелектуальної діяльності з такими формантами засвідчені в “Лѣкарстві...” рідше, а саме: *посланіє* (91).

Зрідка натрапляємо на **відприкметникові** назви, наприклад, *здоровьє* (169) від *здоровий*.

Абстракти на **-є, -ие, -ние, -нє** репрезентовані нечисленними **конфіксальними** утвореннями.

Кілька конфіксальних відіменникових абстрактів із **без-...-іє** служать для позначення відсутності того, що назване мотивувальним словом, наприклад: *бєстоудіє* (ЛЮспУмысл 76) ‘безсоромність’, *бєзаконіє* (14, 47, 157), *бєзъсвєтїє* (150) ‘безпорадність’, *бєсчєстіє* (130).

Сему збірності містить абстракт *наслѣдіє* (ЛЮспУмысл 112) ‘успадковані чесноти’ від [те, що лишилося] *на слѣдѣ*.

Досить продуктивним у творенні абстрактів був **нульовий суфікс**. Цей афікс сформувався на базі матеріально виражених тематичних суфіксів індоєвропейської мови **ъ, ъ, а**, які в праслов’янській мові мали специфічний характер: вони поєднували в собі дві функції – словотвірну і флексійну, тобто

виконували роль дериваційних формантів і одночасно вказували на належність дериватів до певного типу відмінювання. Тематичні суфікси поступово втрачали своє словотвірне значення і згодом стали виконувати лише функцію закінчення, власне, поглиналися флексією [90, с. 12-13]. Отже, виразником словотвірної похідності стала нульова морфема аналогічно до того, як при формотворенні у відповідних випадках виступає нульове закінчення [див. 5, с. 21]. Пари “іменник/дієслово” в історичний період почали сприйматися мовцями як взаємозалежні, у яких відбулася зміна мотиваційної співвіднесеності, що дало ґрунт для зворотнього словотворення, тобто творення слів від іменників [7, с. 86]. Г. Ніколаєв ці іменники в плані їх генетичного відношення до однокореневих дієслів поділяє на три групи: 1) утворення незалежні від дієслів і паралельно до них від одного давнього кореня (сучасні *брі́д*, *грі́м* тощо); 2) утворення від дієслова (*прохі́д*, *уко́л*, *загі́н* тощо); 3) імена, що послужили твірною базою для дієслів (*ри́д*, *су́д*, *ло́в*) та ін. “безпрефіксні” утворення [51, с. 39].

Панівна більшість з-посеред виявлених похідних – **віддієслівні** іменники.

Найменувань тривалої дії, роду занять в обстеженій пам’ятці, за нашими даними, небагато, наприклад: *соудѣ* (ЛЮспУмысл 108), *промысль* (15, 123), *мова* (9, 50).

Віднаходимо кілька назв одноментної дії, наприклад *пристоупѣ* (ЛЮспУмысл 11), *послужѣ* (74), *помоч* (38), *зрада* (44, 155), *взглядѣ* (12, 99, 118 і далі), *домысль* (39).

Абстрактів із семою результативності дії також порівняно небагато, а саме: *похвала* (ЛЮспУмысл 98, 132), *побѣда* (73), *пригода* (122), *перешкода* (84), *преграда* (48), *зыскѣ* (121, 15). Сема причини міститься в нульсуфіксальному дериваті *повод* (20), *вырокѣ* (46), *заповѣдѣ* (24, 68).

Трапляються й іменники із семантикою стану (фізичного, психічного, емоційного), а саме: *напастѣ* (ЛЮспУмысл 54, 78), *потѣха* (32), *моука* (32, 44, 173), *роскошь* (96, 112).

Для називання почуттів, стосунків, відчуттів слугують такі похідні: *ненависть* (ЛОспУмысл 60), *почетъ* (42), *повага* (41), *надѣя* (10, 61 і далі), *клопот* (41).

Загальнофілософськими є такі лексеми: *смерть* (ЛОспУмысл 8), *свѣсть* (7, 22 і далі).

Явища довкілля позначають поодинокі девербативи, наприклад, *диво* (ЛОспУмысл 17, 59).

Так само спорадично засвідчені віддієслівні нульсуфіксальні найменування зовнішніх характеристик, а саме *врода* (ЛОспУмысл 5).

Сему збірності має абстракт *зараза* (30) ‘щось, набуто внаслідок контакту з чимось негативним’.

Фіксується також незначна кількість *деад’єктивів*, наприклад: *недоугъ* (ЛОспУмысл 23).

Помітну кількість складають **конфіксальні** іменники **з матеріально не вираженим постпозитивним компонентом**, який співвідноситься з нульовим суфіксом: *накость* (ЛОспУмысл 161), *притча* (24),

Nomina abstracta із **суфіксом -(н)ость** репрезентовані в “Лѣкарствах...” досить широко. Питання виникнення цього лишається дискусійним. Дехто з дослідників вважає цей суфікс запозиченим із церковнослов’янської мови. Пізніше більшість учених почала розглядати його як внутрішньослов’янську інновацію. Проте виявлені хетські паралелі до слов’янських утворень на **-ostь** (наприклад, псл. *dьlgostь — хетт. *dalugašti* від *dalugai* ‘довгий’, хет. *palhašti* ‘ширина’ від *palhi* ‘широкий’) дали мовознавцям підстави для сумніву щодо формування розгляданого суфікса на слов’янському мовному ґрунті [огляд думок див.: 6, с. 347].

Більшість похідних із розгляданим суфіксом, виявлених у “Лѣкарствах...”, є **відприкметниковими** найменуваннями психо-емоційного стану, наприклад: *звыклость* (ЛОспУмысл 114), *радость* (50), *милость* (20, 54, 117), *моудрость* (94, 137), *досконалость* (77), *близкость* (165), *зздрость*

(45), *вдачність* (50), *злость* (19, 84 і далі), *молодість* (75, 116), *старість* (12), *вєлікість* (5, 20, 64). *встыдливость* (132).

Деад'єктиви на позначення віку з цим формантом трапляються рідко, наприклад: *юність* (ЛОспУмысл 75, 117).

Натрапляємо на похідні із загальнофілософською семантикою, наприклад: *вѣчність* (ЛОспУмысл 36), *справедливість* (115).

Інколи суфікс *-ость* (>*-ість*) може виступати надлишковим: приміром, в десубстантиві *болѣсть* (ЛОспУмысл 27, 39, 106 і далі), утвореному від *боль*.

Суфіксом *-ьство* — праслов'янський, виформувався в результаті контамінації індоєвропейського іменникового суфікса *-tvo* та ад'єктивного суфікса *-ьsko*. Це дозволяє говорити про те, що найдавнішими утвореннями є похідні від іменникових та прикметникових основ, девербативи ж належать до пізнішого періоду. Первинно всі основи на *-ьство* у праслов'янській мові мали значення збірності, позаяк цей суфікс для творення слів згаданої категорії взагалі був найпродуктивнішим. Пізніше за допомогою розгляданого форманта стали творитися п. abstracta [огляд літератури див.: 6, с. 110-111].

Абстрактів зі згаданим формантом в аналізованому тексті небагато. Це нечисленні деад'єктиви, а саме: *глоупство* (ЛОспУмысл 10, 89), *богатство* (121), рідко – *віддієслівні* (*роугательство* – 31) та *відіменникові* (*моужество* – 10, 88, 61) утворення. Спорадично натрапляємо на **конфіксальні** девербативи з постпозитивним *-ьство*, наприклад, *не(д)бальство* (31).

Решта суфіксів, які беруть участь у деривуванні абстрактних найменувань, не є продуктивними:

- **-ок**¹: *порядок* (ЛОспУмысл 64), *оупадок* (23) 'стан занедбаності', *початок* (10, 30, 46); та конфікс **роз-...-ок**: *розсудок* (88) 'здатність мислити'

- **-ина**²: *тишина* (ЛОспУмысл 160);

¹ Друга частина аналізованого конфікса в польській мові бере свій початок, вочевидь, від праслов'янського *-ькъ*, який є похідним від індоєвропейського *-ko*. Початковий голосний праслов'янської мови **-ькъ* (< **-ũko*) належав спочатку до твірних основ [18, с. 118; 5, с. 32]. Цей формант був у праслов'янській мові продуктивним передусім у демінутивній функції (**bobъкъ* < **bobъ* 'біб', **borъkъ* < **borъ* 'сосна, ліс, переважно сосновий'); також він служив для субстантивації прикметників та порядкових числівників, серед них трапляються й назви осіб (**bělъ* 'білий' > **bělъкъ* 'білок', **bliznъкъ* 'близький, рідний' < **bliznъ*) [87, с. 96].

- **-иско**³: *збориско* (ЛОспУмысл 73) ‘зібрання (процес)’.

Натрапляємо в “Лѣкарстві...” на поодинокі складносуфіксальні іменники, оформлені суфіксами **-ьство** та **-іє**: наприклад: *бл҃гоимєиство* (ЛОспУмысл 9), *ба(л)хвальство* (16, 96) (< баловати/сѧ/ + хвалити/сѧ/), цѣломудріє (13, 15 і далі).

Префіксальних субстантивів іменної природи в “Лѣкарствах...” знаходимо мало: *почєсть* (ЛОспУмысл 10), *нємоць* (22), *нєволя* (40), *нєправда* (113, 147, 158).

Непохідних (таких, що на початок XVII століття могли втратити мотиваційну співвіднесеність) **абстрактних найменувань** у “Лѣкарствах...” досить багато, а саме: *дѣло* (ЛОспУмысл 38), *ныха* (94), *страхъ* (16), *трєпєть* (35), *праца* (11, 103, 111), *срамъ* (73, 76), *стоудъ* (132), *слоухъ* (166), *смѣхъ* (31), *моць* (14, 63), *сила* (62), *боль* (35, 105), *грѣхъ* (72, 63), *добро* (43), *воля* (25) та ін.

² У праслов’янському **-ina** злилися два індоєвропейські форманти — **-einā** та **-īnā** і **-eino** та **-īno** [87, 123]. На думку В. Мартинова, він є балтослов’янською інновацією [41, 52]. У мові розгляданого періоду **-ina** творив назви речові (*xormina, *telętina), збірні (*družina, *obъština), абстрактні (*jistina, *konьčina) тощо [18, с. 119].

³ Формант **-isko** належить до числа праслов’янських інновацій [41, с. 59]. Ряд мовознавців [40, с. 55] вважає, що східнослов’янський суфікс **-iŝce** та південнослов’янський **-ište** є результатом об’єднання **-isko** з суфіксом **-jo**. У західних слов’ян **-isko** зберіг первинну форму. Однак Ф.Славський не вважає питання походження згаданого афікса остаточно з’ясованим і висловлює думку, що цей формант походить із праслов’янського прикметникового суфікса **-ьскъ** (і.е. **-isko**, розширеного суфіксом **-jo**, а початкове **-i-** в **-isko** (субстантивована форма n. singularia прикметника на **-ьскъ**) та в **-iŝce** виникло з основ дієслів на **-i-**: тип *lovi-sko; *lovi-ŝce від *loviti [87, с. 96-97].

ВИСНОВКИ

1. Питання розрізнення абстрактного й конкретного, а також розуміння сутності абстракції як процесу й результату пізнання порушували ще з часів античної філософії. Визнаючи існування як предметів у сфері чуттєво сприйманого, так і умоспостережувальних речей, філософи розходилися в розумінні останніх. Одні вважали, що абстрактні поняття й уявлення існують у конкретних предметах, і лише мисляться окремо, інші зверталися до проблеми абстракцій, розмірковуючи над проблемою універсалій. Як бачимо, мислителі до нашої ери вже окреслили основні питання, пов'язані з абстрактними іменниками: як визначити цю категорію й відмежувати її від конкретних предметів і як “безтілесні роди” (термін належить Боецію) пізнаються й мисляться.

З часом “амплітуда” філософської думки стосовно бінарної опозиції “абстрактне / конкретне” ставала ширшою: то гідним уваги стало вважатися все конкретне, доступне для чуттєвого сприйняття, а абстрактне уявлялося лише словесним і суб'єктивним відображенням реальних предметів і явищ; то, навпаки, суб'єктивним знову стало вважатися конкретне, а абстрактне бачилося ідеальним уявленням, винесеним за межі матеріального і, більше того, за межі свідомості людини. У межах логіки та філософії XIX-XX століть розуміння абстрактного /конкретного в основному повертається або до протиставлення “об'єкт” / “властивості об'єкта”, або до поділу предметів реального світу і можливого.

Оскільки специфіка дослідження понять “ім'я конкретне” та “ім'я абстрактне” зумовлена складністю їх розмежування, позаяк єдиного критерію для цього сучасна лінгвістика (утім, як і філософія) не виробила, сьогодні маємо значну кількість дефініцій на позначення абстрактного імені. У нашому дослідженні як робоче ми взяли визначення абстрактних іменників як таких, які називають поняття, що не мають реального втілення.

2. Створення типологій абстрактних одиниць стало наступним, після окреслення понять “абстракція”, “абстрактність”, “абстрактна назва” (у постійній “зв’язці” з поняттям “конкретне”), стало для науковців завданням, яке лишається не до кінця вирішеним і дотепер. Науковці застосовуючи у своїх студіях над *nomina abstracta* як естралінгвальні, понятійні критерії розмежування конкретної й абстрактної лексики (тип поняття, тип референта і співвідношення денотативного й сигніфікативного компонентів значення слова), неодмінно враховують власне лінгвальні параметри: семантичні зв’язки абстрактних найменувань з іншими частинами мови (абстрактні іменники частіше від конкретних мають синонімічні й антонімічні відношення), ідентифікаційні слова-маркери (дія, якість, процес, стан тощо), але найчастішим показником абстрактності лексеми є її граматичні параметри.

З огляду на це, лінгвісти й досі намагаються виробити універсальну класифікацію, котра б ураховувала всі заявлені критерії. Для нашого дослідження базовою ми обрали класифікацію Надії Медведовської, загалом прийнятну з погляду логіко-філософського, оскільки відображає основні аспекти сприйняття світу людиною. Однак дискусійність окремих її моментів (приміром, віднесення “колективних понять соціальної сфери (*селянство, священство*)” до абстрактів не є виправданим, оскільки основною семою таких абстрактів є збірність, і відносити їх усе-таки логічніше до *nomina collectiva*) дає нам підстави як для певних застережень, так і для доповнень.

Класифікуючи абстрактні найменування, також варто чіткіше говорити про їх периферію, на якій будуть первинно не-абстракти: наприклад, іменник *зборище* як основний має у своїй семантичній структурі компонент збірності, але за умови певного контексту вживання може сприйматись як *nomina abstracta*.

3. Обстежені абстрактні іменники перекладної пам’ятки Дем’яна Наливайка “Лѣкарство на оспалий умисл чоловѣчій” (1607 рік) дають нам підстави для такого їх поділу.

Перший рівень фізичних абстракцій охоплюють віддієслівні назви назвами реальних дій та процесів, яких у “Лѣкарстві...” нараховується значна

кількість (*изоумленіє, запрещеніє, величаніє, дружба* та ін.). Ознак та властивостей матеріальних предметів – іменників прикметникового походження в розгляданій пам'ятці фіксується також чимало (*лѣность, дѣрзость, достоинство*). Другий рівень фізичної абстракції (родові поняття реальних дій та процесів, а також їх результатів) представлений небагатьма найменуваннями (*взятъе, выданъе, визнаванъе*). Зрідка трапляються назви соціальних інститутів (*церков*). Ще один рівень фізичної абстракції, репрезентований у “Лѣкарстві...”, – базові символічні позначення реальних категорій, і цепередусім нечисленні темпоральні назви (*вечерьъ, днь, ночь, възраст, вѣкъ, время* тощо).

Досить великий обсяг *nomina abstracta* входить до групи метафізичної абстракції (лексика для позначення ментальних та психологічних явищ “внутрішнього світу” людської свідомості). Найбільше, за нашими даними, в обстежуваному тексті трапляється іменників з емотивнооцінним компонентом (*зелживость, зловивость, милость, милосердіє, бѣда* та ін.) та символічних позначень ментальних, або загальнофілософських категорій (*жизнь, цастъе, правда, кривда, лжа, вѣра, дша* тощо).

Прикметною з погляду значення є група абстрактів, котрі, маючи в семантичній структурі додаткові семи, кваліфікуються як *nomina abstracta*. Приміром, сема локативності наявна в лексемах (*адъ, пекло, поуть*), сему збірності містять іменники (*сѣкровище, скарб, милостыня*). До абстрактів ми відносимо такі номени тому, що поняття, окреслені ними, є радше релігійними найменуваннями.

З-поміж виявлених абстрактів натрапляємо на синонімічні (*кривда, лжа; злоба, грость; сѣкровище, скарб; възраст, вѣкъ; время, час*) та антонімічні найменування (*любов – грость, радость – бѣда, днь – ночь*). Як бачимо, нерідко до іменників книжного стилю в тексті “Лѣкарства...” наявні синонімічні народнорозмовні найменування.

4. Якщо говорити про словотвірну структуру абстрактних назв перекладної пам'ятки пам'ятки Дем'яна Наливайка “Лѣкарство на оспалий

умисл чоловічій”, то найпродуктивнішим способом творення похідних був суфіксальний. Найбільш дієвими в цьому стали як відомі з праслов’янської й продуктивні вже тоді форманти **-ье, -ие, -ние, -нье** (*здыханіє, смиреніє, посланіє*), нульовий суфікс (*промысль, взглядъ, зрада, побѣда* та ін.), так і афікси, що тривалий час небезпідставно визнавалися “книжними” – наприклад, **-ость** (*звыклость, радость, милость, юность*).

Менш продуктивним став давній формант **-ство** (*глоупство, моужество*). Прикметним є те, що суфікси, котрі зазвичай брали участь у деривуванні найменувань осіб та предметів, також, хоч і спорадично, долучалися до творення абстрактів (*порядок, тишина, збориско*).

Малопродуктивним, хоч і помітним, був конфіксальний спосіб деривації засвідчених у “Лѣкарстві...” абстрактних похідних (*бесчестіє, наслѣдіє, безаконіє, не(д)бальство*).

Префіксальні утворення в проаналізованому тексті засвідчуються спорадично (*почесть, немоць, неволя, неправда*).

Твірними до похідних абстрактів виступали зазвичай дієслова, рідше – іменники та прикметники.

Непохідних (таких, що на початок XVII століття могли втратити мотиваційну співвіднесеність) абстрактних найменувань у “Лѣкарствах...” досить багато (*дѣло, пыха, страхъ, трепеть, праца, срами* та ін.).

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВТСУМ** Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.
- ІвШум** Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. Київ : Обереги, 2006. 528 с. / надруковано за виданням: Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник : в 2-х томах. Вінниця : Нова друкарня Пойлішер, 1918.
- ЛЮспУмысл** Лѣкарство на оспалый оумысль чоловѣчій : в 3 т. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, Н. П. Боднар та ін. Житомир, 2017. Т. 2-3.
- Пиптенко** Пиптенко З. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові. Київ : 2010. 255 с. / надруковане за виданням : Пиптенко З. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові. Київ : Поступ; Друкарня газ. “Посл. нов.”, 1918. 255 с.
- СІС 1977** Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція “Української радянської енциклопедії” (УРЕ), 1977. 776 с.
- СІС 2000** Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
- СІС 2006** Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
- СУМ** Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. С. 6.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования. Ленинград : Просвещение, 1966. 192 с.
2. Арутюнова Н. Д. Некоторые вопросы морфемики в связи с построением описательной грамматики (на материале испанского языка). *Вопросы составления описательных грамматик* : сб. статей. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 289 с. С. 118.
3. Башкуева М. Н. Структурно-семантические особенности группы существительных в современном английском тексте : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2000. 27с.
4. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основы. Москва : Наука, 1974. 376 с.
5. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДПУ, 1993. 215 с.
6. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / Білоусенко П. І., Іншакова І. О., Качайло К. А., Меркулова О. В., Стовбур Л. М. Запоріжжя-Кривий Ріг : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010. 480 с.
7. Білоусенко П. І. Теоретичні засади дослідження динаміки нульсуфіксальної деривації іменника. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. 2016. № 1. С. 80–92.
8. Білоусенко П. І., Бойко Л. П. Словотвірна структура праслов'янських іменників *pluralia tantum*. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 354–359.
9. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. 252 с.

10. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). Запоріжжя – Київ : ТОВ “ЛПІС” ЛТД, 2002. 205 с.
11. Блумфілд Л. Язык. Ленинград, 1968. 606 с.
12. Боэций. Комментарий к Порфирию. *Боэций. Утешение философией» и другие трактаты*. Москва, 1991. С. 26–27.
13. Варбот Ж. Ж. Праславянская морфонология, словообразование и этимология. Москва : Наука, 1984. 260 с.
14. Виноградов В. В. Вопросы современного русского словообразования. *Русский язык в школе*. 1951. №2. С.3.
15. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. *Избранные работы по русскому языку*. Москва : Учпедгиз, 1959. С. 419–442.
16. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.
17. Воропай С. В. Конфіксальна сисетма сучасної української мови : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2000. 264 с.
18. Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1966. 595с.
19. Головин Б. Н. Введение в языкознание. Москва : Высшая школа, 1977. С. 129.
20. Гордійчук О. В. Традиція дослідження абстрактної лексики в українському мовознавстві. Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 189. філологічні науки (мовознавство). с. 7–11.
21. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібник. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 189 с.
22. Грамматика современного русского литературного языка / ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1970. 767 с.
23. Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
24. Грещук В. В. Деякі теоретичні питання словотвірного значення. *Мовознавство*. 1991. №3. С. 34–41.

25. Грищенко А. П. Іменник. *Сучасна українська літературна мова* : підручник / Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
26. Жигadlo В. Н., Иванова И. П., Иофик Л. Л. Современный английский язык. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. 349 с.
27. Жовнір М. М. Функціонування лексичних одиниць з абстрактною семантикою в жанрі світської бесіди. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 179–185.
28. Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. Москва : Высшая школа, 1981. 206 с.
29. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование : уч. пособие. Москва : Просвещение, 1973. 304 с.
30. Золотарева Т. А. Семантические особенности английских абстрактных существительных, влияющие на употребление артикля : дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2003. 196 с.
31. Ильенков Э. В. Понимание абстрактного и конкретного в диалектике и формальной логике. *Диалектика и логика. Формы мышления*. Москва, 1962. С. 172–210.
32. Іншакова І. О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури на *-ник*) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кривий Ріг, 1996. 193 с.
33. Каращук П. М. Словообразование английского языка. Москва : Высшая школа, 1977. 303 с.
34. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 188 с.
35. Коломийцева О. А. Дискретизация отвлечённых существительных в английском языке (на материале производных на *-ance/-ence*) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1986. 24с.
36. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 200 с.

37. Лопатин В. В. Русская слоообразовательная морфемика (Проблемы и принципы описания) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Москва, 1976. 51 с.
38. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Основные понятия словообразования. *Русская грамматика* : В 2-х т. Т.1. Москва : Наука, 1982. С. 135.
39. Максимов В. И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1975. 224 с.
40. Максимова А.Л. Существительные с суффиксами -ич-, -ищ- и их производные в русском языке. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1985. 128 с.
41. Мартынов В. В. Праславянская и балто-славянская деривация имен. Минск : Навука і техника, 1973. 58 с.
42. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ : Радянська школа, 1974. 182 с.
43. Матузная Н. А. Грамматическое содержание и классификация имен существительных в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук. Одесса, 1990. 200 с.
44. Медведовська Н. В. Розвиток абстрактної лексики в ранньонімецькій мові (на матеріалі полемічних текстів XVI ст.) : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 20 с.
45. Мейе А. Общеславянский язык. Москва, 1951. 491 с.
46. Микитюк О. Р. Українські абстрактні іменники в загальноживаній і термінній лексиці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1997. 21 с.
47. Мойсієнко В. М. “Лѣкарство...” від приспаного розуму людського або перекладацька майстерність Дем’яна Наливайка. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 2018. Т. LXVI. URL: <https://doi.org/10.26485/RKJ/2018/66/18>
48. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / АН України. Ін-т української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 416 с.
49. Никитевич В. М. Семантика производного слова, словообразовательный тип и номинантный ряд. *Словообразовательные типы и гнезда в индоевропейских языках*. Владивосток, 1986. С. 21–29.

50. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. Москва : Высшая школа, 1988. 168 с.
51. Николаев Г. А. Русское историческое словообразование: теоретические проблемы. Казань : Изд-во Казанского университета, 1987. 152 с.
52. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*.1998. №1. С. 3-12.
53. Новоселов М. Абстрактный объект. *Новая философская энциклопедия* : в 4-х томах. Москва : Мысль, 2000. Т. 1. С. 15–16.
54. Новоселов М. Абстракция. *Новая философская энциклопедия* : в 4-х томах. Москва : Мысль, 2000. Т. 1. С. 16–19.
55. Павлина С. Ю. Переходные зоны в области функционирования абстрактных и конкретных существительных : автореферат дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Нижний Новгород, 1997. 18 с.
56. Піскозуб З. Ф. Семантичні та функціональні властивості абстрактних іменників французької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2003. 24 с. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/151728>
57. Полюга Л. М. Абстрактна лексика. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 5–7.
58. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ : Наукова думка, 1991. 240 с.
59. Русская грамматика. Том первый: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. Москва : Наука, 1980. С. 460.
60. Савельев Л. А. Субкатегоризация абстрактных существительных в современном английском языке (на материале биномов модели абстрактное существительное + of + абстрактное существительное) : дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1985. 214 с.
61. Сіроштан Т. В. Лексико-словотвірні типи абстрактних іменників на -ств(о) в українській мові XI–XIII ст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 29 (68). № 2. 2018. С. 1–6.

62. Сіроштан Т. В. Лексико-словотвірні типи нульсуфіксальних абстрактів в українській мові XI–XIII ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*. № 33. С. 7–10.

63. Сіроштан Т. В., Алексеєва Г. В. Категорія абстрактності в сучасній українській мові. *Мова. Свідомість. Концепт* : зб. наук. стат. Вип. 6. Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. С. 61–64.

64. Сіроштан Т. В., Іванова Я. С. Назви узагальнених ознак у словотвірній системі української мови. *Мова. Свідомість. Концепт*: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. Мелітополь, 2018. Вип. 8. С. 41–43.

65. Сіроштан Т. В., Костенко Г. О. Лексика на позначення фізичних і психічних станів людини в сучасній українській мові. *Мова. Свідомість. Концепт* : зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. Вип. 9. С. 26–29.

66. Соколова Т. В. Факторы, обуславливающие употребление неопределенного артикля с отвлеченными существительными в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1979. 16 с.

67. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика). Москва : Наука, 1981. 361 с .

68. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.

69. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2013. 524 с.

70. Тома Н. М. Абстрактна лексика в мовосвіті Петра Могили : монографія. Тернопіль : Астон, 2014. 216 с.

71. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания. Москва : Наука, 1977. 256 с.

72. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. Москва : Знание, 1986. 240 с.

73. Фаріон І. Д. Староукраїнська (руська) мова – фокус соціолінгвальних взаємин у XVII ст. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 288–299.

74. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 750 с.

75. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 4-е изд. Москва : Политиздат, 1981. 445 с. URL : <http://filosof.historic.ru/enc/item/f00/s00/a000003.shtml>

76. Хохлачева В. Н. О некоторых принципах построения описательной морфологии современного русского языка. *Филологические науки*. 1969. №5. С. 93–101.

77. Хохлова Н. В. Абстрактные имена существительные в речи англичан (социолингвистический аспект) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2015. 2017 с.

78. Челпанов Г. И. Учебник логики. Москва : Прогресс, 1994. 42 с.

79. Черепанов М. В. К понятию динамического аспекта синхронического словообразования. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ч.1. Самарканд, 1972. С. 47.

80. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени. Москва : Либроком, 2010. 320 с.

81. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах. *Развитие современного русского языка*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 83–97.

82. Янко-Триницкая Н. А. К системности русского словообразования. *Филологические науки*. 1976. №5. С. 44–54.

83. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. 249 с.

84. Givon T. English grammar: A function-based introduction. Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins Publishing, 1993. 318 p.

85. Keynes J. N. Studies and Exercises in Formal Logic. London: Macmillan, 1906. URL: <http://www.gutenberg.org/files/59590/59590-h/59590-h.htm>

86. Schmid H.-J. Cognitive effects of shell nouns. *Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science*. 1999. Series 4. P. 111–132.

87. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański*: W 3 t. Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdansk, 1974–1979.

88. Svensson P. Number and countability in English nouns: An embodied model. Umeå University. Uppsala: Swedish Science Press, 1998. 228 p.

89. Wojtyła-Swierzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Sufiksalne nomina actionis. Formacje z podstawowym sufiksalnym -n-, -t-. Wrocław – Warszawa, 2003. 173 s.

90. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. *PAN. Monografie Sławistyczne*. 30. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdansk, 1974. 159 s.